

Erdős Ferenc

ETYEK

Fejér megye északkeleti peremén fekvő helység lakóinak száma 1980- ban 3204. Az önálló tanácsú község területe 5325 hektár, a megye közepes népsűrűségű települései közé tartozik. Az elmúlt évtizedben lakóinak száma több mint 7%-kal csökkent, az elvándorlás fő iránya a főváros és környéke.¹

Halmazfaluból kialakult többutcás szalagtelkes település a Mezőföld északkeleti részén fekszik, a Sajgópatak jobb partján. 176 m tengerszint feletti magasságban. Központi belterületéhez (172 hektár) számos külterületi lakott hely (Bot-pusztá, Dávid-major, Háromrózsa-major, Klementinamajor, Paszkalin-major, Richárd-major) tartozik. Területe egybeesik a földrajzi értelemben vett Etyekidombvidékkel. Éghajlata a mezőföldi átlagnál kiegyensúlyozottabb, kissé több csapadék és nagyobb csapadékbiztonság jellemzi. A csapadék évi összege 570 mm. Évi középhőmérséklete 9,5—10 °C, uralkodó szele az északnyugati. A tagolt dombvidék termékeny talajtakarója erősen pusztul. Mezőgazdasági területének mintegy 60%-a a közepesen és erősen erodált területek közé tartozik. Keleti részét túlnyomóan barna erdőtalaj, nyugati felét pedig bamaföld borítja.²

A helység első okleveles említését 1326-ból ismerjük Etek alakban. Feltehetően a magyar Etű személynévnek a -k képzős származéka.³ Etyek a Csák nemzetség Fejér megyei birtokainak része. Károly Róbert 1326-ban a Csák-nembeli István fiaitól, Pétertől és Istvántól csereképpen átvette Chokaku (Csókakő) Keztus (Gesztus), Batorku (Bátorkő) és Cheznuk (Csesznek) nevű váraikat a hozzájuk tartozó birtokokkal együtt. A felsorolt birtokok között szerepel Etyek falu is.⁴ Több mint egy évszázaddal később 1469-ben bukkan fel ismét az okleveles anyagban, Martonvásár határbejárásakor említik Etyeket.⁵ A XV. században azonban már a székesfehérvári káptalan birtoka. Háborítatlanul 1541-ig birtokolták a falut, Buda elfoglalását követően a helység a török hódoltsági terület része lett.

*

Buda 1541. évi elfoglalása után a törökök megszállták Fejér megye északkeleti részét, így Etyeket is a budai szandzsákhoz csatolták. Székesfehérvár elestét (1543) követően Fejér megye egész területe rövid időn belül hódoltsági terület lett, az Isztolni Belgrad (Székesfehérvár) központtal megszervezett szandzsák felállítására 1543-ban kerül sor. A török a meghódított területeken uralmát igen gyorsan kiépítette, az adók behajtása érdekében pedig számba vette a fennhatósága alá került települések lakosságát, meghatározta a fizetendő terménytizedek és adók mennyiségét.

A budai szandzsák első összeírására 1546-ban került sor. Etyek falu nem pusztásodott el, 20 házas családfőt és két legényt rögzítettek az adatok, amelyből arra következtethetünk, hogy a település lakossága 100— 120 fő lehetett. Az összeírtak: Etyeki Mihál nős, Garancs Mihál nős, fia Bálind nőtlen, testvére Balázs nőtlen, Garancs Márton nős, Faragó Petre nős, Szalai Gergel nős, Kis Orbán nős, Kis Bertalan nős, Veres Márton nős, Szalai Miklós nős, Tar Dimitri nős, Nagy János nős, Gál (?) nős, Nagy Mihál nős, Jobbágy Márton nős, Csara Gergel nős, Alberd Borbás nős, Mészáros Mihál nős, Mohácsi Mihál nős, Tar Adorján nős, Bokor István nős. Dzsizje-adót fizettek 8-an. ennek éves összege 400 török akcsét tett ki. A kincstári adót a török földesúri adózás egészítette ki, amelynek ösz- szege Etyeken 2500 akcsét, azaz 50 magyar forintot tett ki.

A török megszállás első éveit viszonylag nyugodt termelő munkát tettek lehetővé, nem így az elkövetkezendő évtizedek. Ennek első jelét az 1559. évi adóösszeírás mutatja. Közel másfél évtized

alatt csökkent az adófizetők száma: 15 házas családfő meghalt, 3 családfő megszökött, 1 pedig eltűnt Etyekről. A belső migráció felgyorsult a XVI. század közepén, s ez a folyamat nemcsak a település elhagyásában nyilvánult meg, hanem a be-telepedésben is. Etyekre költözött Százhalom (Százhalombatta) faluból Dékán Simon és fia Antal, Nagybáté faluból (a falu elpusztult település az 1559. évi összeírás bejegyzése szerint Bot-pusztta közelében feküdt) Kecő Kálmán nős, Csikós István nős, Csikós Imre nős, Csikós Pál nős. Az összeírás időpontjában Bián tartózkodott Halász Balázs, az etyekiek küldönce. Változás következett be a török földesúr személyében is. 1546-ban a budai vilájet mirmirájának hász-birtokához tartozott, 1559-ben Szülejmánnak, Kászim pasa emberének zámetbirtoka.⁰

A falu magyar földbirtokosa, a székesfehérvári káptalan 1543-ban feloszlott, azonban nem maradt hosszú ideig magyar részről sem földesúr nélkül Etyek lakossága. Miksa császár és király 1569-ben Jákusith Ferenc győri vicekapitánynak — hű szolgálataiért — 2000 rajnai forint kifizetését rendelte el. 1580. szeptemberéig a magyar kamara 1000 forintot ki is fizetett. Ernő főherceg a hátralék biztosítására Pákozdt, Sukorót, Sós-kút és Etyek falvakat Jákusith örököseinek hat évre zálogba adta, azzal a meg-szorítással, hogy a hat év elteltével, amennyiben a magyar kamara a hátralékot kifizeti, az örökösök kötelesek lesznek a falvakat visszaadni. Azonban a tartozás kifizetésére hat év elteltével sem került sor, ezért arra kényszerült II. Rudolf, hogy 1587. január 19-én Jákusith Ferenc fiait, Imrét és Andrászt birtokukban megerősítse, az említett falvakat mindaddig zavartalanul birtokolhatták, míg az uralkodó vagy utódai a tartozást vis- sza nem fizették.⁷

Etyek lakói is megismerkedtek a kétfelé adózás gyötrelmeivel, mégsem az adók elviselhetetlen volta okozta a XVI—XVII. század fordulóján a falu elnéptelenedését, hanem az 1593-ban kirobbant tizenöt éves háború. Jákusith András az etyeki jobbágyokat királysági területre költöztette át.⁸ Ezzel az akcióval a lakosság jelentős részének életét, a falu állatállományát

ugyan sikerült a török pusztításától megmenteni, de a lakatlanná vált települést a portyázó török hadak felégették.

A tizenöt éves háború a lakosság, a falvak pusztulása szempontjából bizonyult negatívnak. A magyar királyság területére menekült etyeki lakosok sem tértek azonnal vissza. Pontosabban egy jelentős részük a biztonságot nyújtó vidéken maradt.

A XVII. század első felében a helységet Komárom megyéből igazgatták. Komárom megye dicális összeírásában 1638-tól rendszeresen felvették Etyek adatait is: 1638-ban 1 porta, 1648-ban 4 és fél porta, 1650-ben 3 porta szerepel.” Az idézett dicális összeírások alapján Etyek feltehetően az 1620-as évek második felében települt újra. A porták számának alakulása elsősorban nem a lakosság létszámára, hanem az igásállatok számára utal, tekintettel arra, hogy az adóalap — egy porta — az egyes háztartások igásállat-létszámától függött.

Az 1630-as évek második felében megkezdődött újratelepülés már nem a Jakusith család tevékenységéhez kapcsolódik. Jakusith György Szerénai püspök, a pozsonyi káptalan nagyprépostja 1637. április 3-án engedményező okiratot adott ki, melyben arról szólt, hogy néhai nagyapja, Jakusith Ferenc, nemcsak szolgálataiért, melyeket a győri vár helyettes kapitányaként teljesített az országnak és az uralkodónak, de azért is, mert a királyi kincstár helyett 2000 rajnai forintot a halaszthatatlan kiadások biztosítására kifizetett saját vagyonából, megkapta a székesfehérvári káptalan, a székesfehérvári prépost és éneklő kanonok javait (Pákozdt, Sukorót, Gyúró, Sós-kút és Etyek helységeket). Ezen javakat a nyilatkozatot tevő püspök a római katolikus vallás ügyének szolgálata érdekében átadta a jezsuita rend komáromi rezidenciájának. Egyben biztosította az új birto- ' kost, hogy Imre és János nevű fiverei és azok leszármazói nem háborgatják a „békés és biztonságos” hasznélvezetben. Ugyanezen évben járult hozzá az adományozáshoz Lippai György veszprémi püspök,

aki a hozzájárulást mint a székesfehérvári joghatóságot gyakorló főpásztor adta meg. A veszprémi püspök a kánonjogban biztosított jogait érvényesítve járult hozzá a komáromi rezidencia fenntartását biztosító átruházáshoz, de csakis azzal a feltétellel, hogy a beleegyezés nem okoz kárt sem neki, sem püspöki székbeli utódainak, s nem jelenti a székesfehérvári káptalan, a káptalan nagyprépostja, illetve éneklő kanonokja tulajdonjogának akár teljes, akár részleges elidegenítését. Lippai kitért arra is: „ha egyszer eljön majd az a szerencsésebb idő”, hogy a káptalan visszakaphatja javait, akkor a jezsuiták csakis nekik kötelesek visszaadni „minden vonakodás nélkül”.¹⁰

A törökök és a jezsuiták komáromi rendházának egyaránt adózó helység lakossága nehéz körülmények között élt. A jezsuitáknak fizetett évi adójuk: 40 Ft készpénz, 1 vég patyolatvászon, 1 pár karmazsin csizma, 1 pár papucs kapcával együtt. Évente egy sertést vagy helyette 4 Ft-ot adtak. Évi adójuk pénzértéke összesen 64 Ft volt.¹¹ A XVII. század közepén elfoglalták a szomszédos Bot-pusztát, ennek lett következménye, hogy összeütközésbe kerültek a bicskeiekkel, akik 1652-ben földesuruk, Batthyány Ádám védelmét kérték¹²

A török hódoltság kora Fejér megyében a reformáció elterjedésének időszaka, a magyar őslakosság döntő többsége a XVI—XVII. században szakított a római katolikus vallással. Etyek lakossága a kálvinista tanokat fogadta be. Első kálvinista prédikátoruk Udvardi Mátyás volt. 1629-ben Erdélyi Brassai Jakab, 1630-ban Budai István, 1650-ben Sajószentpéteri Bol-dizsár, 1688-ban Dobai Gergely látták el a hitfelekezet vezetését.¹³ Szerepük abban is megmutatkozott, hogy a közösség szellemi vezetésén túl a település fennmaradásában is jelentős szerepet játszottak. A jezsuiták és a református lakosság összeütközéséről nincs tudomásunk, a vallási ellentétek a XVII. században még nem csaptak át nyílt üldözésbe.

Becs sikertelen ostroma megpecsételte a török magyarországi hatalmát, az 1683-ban megkezdődött felszabadító háború ismét menekülésre kényszerítette a lakosságot. Etyek közelében lezajlott ütközetek — 1684. július 22-én a szövetséges hadak szétverik Kara Musztafa budai pasa Érdnél táborozó seregét, majd 1685. augusztusában Buda fölmentésére érkező török sereg Bia térségében szenved vereséget —■ során a falu a tűz martaléka lett. Lakói csak 1688-ban, Székesfehérvár felszabadítását követően tértek vissza Etyekre.

A török hódoltság kora a település stagnálását eredményezte, a megmegújuló hadjáratok során visszaesett a lakosság létszáma, a XVI. század közepének 100—120 fős lakossága 50—60 főre csökkent.

*

A magyar őslakosság a török elvonulása után visszatért a leégett faluba, megkezdődött a település újjáépítése, a földek művelése. 1696-ban 12 telkes jobbágy lakta. 319 pozsonyi mérő földet műveltek, rétvük közepes minőségű volt, marháikat pedig legelőn tartották. A község gazdasági erejének lassú gyarapodását bizonyítja, hogy a századfordulón a jobbágyok száma 16. Állatállományuk: 21 ló, 43 ökör, 32 tehén, 16 borjú, 14 disznó. Méhtartással is foglalkoztak, ugyanis 17 méhkast talált az összeíró a községben. Búzát, árpát, zabot és kölest termeltek. 1700-ban 331 köből búza, 144 köből árpa, 130 köből zab, és 69 köből köles termelt. Vért-pusztát legelőjével és erdejével együtt a bicskeiektől árendálták.¹⁴

A Rákóczi-szabadságharc időszakában a lassú gazdasági fejlődés is megtorpant. A stagnálás egyik oka, hogy megnövekedtek a katonai terhek (1705-ben 60,5 pozsonyi mérő gabonát szállítottak a budai katonai főraktárba). Másik oka, s ez a lényegesebb, hogy a népesség száma jelentősen csökkent, különösen az 1711. évi pestisjárvány tizedelte a lakosságot. A „kuruc háború” alatt és a pestisben 96-an veszítették életüket. A gazdasági visszaesést a dicák számának alakulása is bizonyítja: 1703-ban 149

2/3, 1710-ben 124 1/2, 1713-ban 116 1/2. Az állatok száma 1710—1711-ben 64 ökör, 40 tehén, 32 ló, 11 növendékmarha, 110 juh és kecske, 35 sertés, a méhkasok száma 8.15

A szabadságharc leverését követően katonaság szállta meg a falut, Jó János főbíró, Körösi István törvénybíró, Szabó János és Kovács Péter esküdt kérték a vármegyét, hogy csökkentsék terheiket. Az 1715. és az 1720. évi összeírásból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy belső erőforrásokból bontakozott ki a település ökonómiai fejlődése. Mind több területet tettek művelhetővé. 1715-ben 265 1/2 pozsonyi mérő földet műveltek, 1720-ban már 339 új pozsonyi mérőt szántottak. Változatlan maradt a rét nagysága, viszont megduplázódott a szőlőterület; 1715-ben 13 kapás, 1720-ban 28 kapás szőlőt műveltek. Megkezdődött a földművelők rétegződése is. 1715-ben a jobbágyok száma 13, a zselléreké 5, a háznélküli zselléreké 6. 1720-ban már 7 egésztelkes, 7 féltelkes és 4 negyedtelkes családfő élt a községben. Szántóföldjeiket két nyomásban művelték, az őszi vetés az elvetett mag négyszeresét, a tavaszi háromszorosát termette. Igen gyenge minőségű bor — nem állt el egy évig — termett a szőlőhegyen. Terményeik értékesítéséből 40 Ft bevételre tettek szert. Erdejük nem lévén, az építkezéshez, tüzeléshez, eszközök készítéséhez szükséges fát vásárolták. 1720-ban már kocsmá és mészárszék is volt a faluban, melynek bevétele meghaladta a 45 Ft-ot, az egyetlen kereskedő pedig a 15 Ft-ot.

Az egyházi földbirtokos és a református hitre a XVII. század elején áttért lakosság között elmélyültek az ellentétek. Korábban a komáromi jezsuiták nem érvényesíthették zavartalanul földesúri hatalmukat sem, mert előbb a török megszállás, majd a Rákóczi-szabadságharc akadályozta földesúri jogaik gyakorlását. A „cuius régió, eius religio” elvét valló jezsuiták 1723-ban elűzték templomukból a reformátusokat, s a református lelkész, Pátkai István „anélkül, hogy erre bárki ösztökélte vagy kényszerítette volna, saját elhatározásából áttért a római katolikus hitre”. A veszprémi püspök pedig a lelkészt befogadta a klérusba. A földesúr, a jezsuita rend komáromi székházának superiorja arra kötelezte a reformátusokat, hogy továbbra is fizessék a lelkész járandóságát. Ellenállt a lakosság, Pátkait megfenyegették. Miután magatartásuk nem változott, az ellenszegülők vezetőit Komáromba hurcolták, úriszék ítélezett felettük. Cserko István, a jezsuiták komáromi rezidenciájának házfőnöke az ítélet végrehajtását felfüggesztette.

1724 februárjában ismét fellángoltak az ellentétek. Rádai Pál és Kesseney István tanácsára az etyiek — semmibe véve fogadalmukat és a földesúri jogokat — prédikátort fogadtak, akit ünnepélyesen be is iktattak. A prédikátor meg is kezdte hivatása gyakorlását. Cserko István az uralkodóhoz fordult segítségért. Felségfolyamodványában utalt arra, hogy saját erejével nem tudja, s nem is akarja engedelmességre kényszeríteni a falut. Erőszakot azért sem akar alkalmazni, mert elevenen él emlékezetében az a szörnyű eset, ami Újvári László királyi főpecsétörrel esett meg néhány évvel ezelőtt. Újvárit az acsai és alcsúti reformátusok támadták meg. Kérte a királyt, hogy a szabad vallásgyakorlatot folytató etyeki protestánsokat és felbújítókat vonja felelősségre. A házfőnök gazdasági okok miatt nem lépett fel erőteljesebben az engedetlennel szemben, attól tartott — és joggal —, hogy a helvét hitvallású subditusai elhagyják a falut.

Nem késett az uralkodó válasza sem, arra emlékeztette a megyei hatóságot, hogy mindaddig, míg a vallásgyakorlat ügyében további királyi rezolúciót ki nem bocsát, minden vallási kérdést és gyakorlatot abba a helyzetbe kell visszaállítani, amelyben az ún. „Pesti Bizottság” működése előtt, illetve annak kezdetén volt. A végrehajtás közvetlenül nem a panaszos földesurat illeti meg, hanem az a megyei hatóság, illetve a földesúr is végrehajtja, de csakis akkor és csakis úgy, amikor és ahogyan erre a megyei hatóságtól utasítást kap.

III. Károly szigorúan megparancsolta, hogy részesítsék megrovásban az etyeki kálvinistákat önkényes eljárásukért, s a szabálytalanul megválasztott és beiktatott prédikátort mozdítsák el. Ugyanakkor

figyelmeztette a község földesurát, hogy ő is tartsa tiszteletben a királyi rendeleteket, s engedje meg az etyekieknek, hogy az elbocsátandó lelkészük helyére, most

már törvényes úton, a vármegye és a földesúr tudtával új lelkészt válasz- szanak gyülekezetükbe.¹⁷

Ideiglenesen elcsendesült az ellentét a kálvinisták és a jezsuiták között. A hitvita éveiben zajlott a határvita Etyek, Barátháza-pusztá és a Pilis megyében fekvő Bia falu lakosai között. E határviták következtében egymás területére behajtották a lábasjóságokat. A viták élességét az fokozta, hogy a biaiak egyre nagyobb földterületet szántottak el az etyeki és a barátházi határból. A konfliktus mindinkább Bia község és a komáromi jezsuiták között dúlt. Végül 1724-ben Pálffy Miklós nádor utasítására közös megegyezéssel visszaállították a határhalmokat.¹⁸

1723. fordulópont a község történetében, megérkeztek az első német telepesek. A telepítést a komáromi jezsuiták házfőnöke szorgalmazta, mert a katolikus németektől a kálvinista őslakosok megtörését remélte. Gazdasági szempontból pedig jövedelmeinek gyarapodását várta.

Az osztrák örökös tartományokból és a dél-németországi területekről érkező telepeseknek igen mostoha körülmények között kellett egzisztenciát teremteniök. Helyzetüket csak részben segítette, hogy megtelepedésüktől számított három évig adómentességet kaptak, amelyet a megyei közgyűlés, tekintettel a telepesek „siralmas helyzetére”, egy évvel meghosszabbított.¹⁰

Az Etyekre érkezők elkülönültek az őslakosoktól, egy tömbben telepedtek le. Elkülönülésüket az idegen környezet, a nyelv, a vallás, a szokások és hagyományok területén meglévő különbözőségek erősítették, de a gazdasági tevékenység azonossága, ha igen lassan is, de közösséggé formálta a település lakóit.

Súlyos következménnyel járt az 1730. évi pestisjárvány, csökkent a lakosság létszáma, a község gazdasági ereje (a dicák száma 72-re apadt). A magyar lakosok a vármegyéhez fordultak: „a szomorú halál által szegény helységünkben a gazda emberek igen elfogytak és megkevesedtek úgy annyira, hogy szegény helységünknek nagy kárát és fogyatkozását ki nem mondhatjuk”. Szolgálataik könnyítéséért esedeztek, hogy a „nagy ínségtől” megszabaduljanak.[®]

Kritikus helyzet alakult ki; a települést az elnéptelenedés fenyegette. A népesség megtartása érdekében a földesúr szerződésben rögzítette a magyar és a német közösség szolgáltatásait. A magyar lakosok évenként 96 Ft-ot fizettek, 30 ludat, 60 kappant, 96 tyúkot, 154 tojást, 24 icce vaját, 1 őzet, 1 hizlalt ártányt és 15 szekér szénát adtak. A német közösség tagjai censust nem fizettek, 20 ludat, 40 kappant, 50 tyúkot, 150 tojást, 24 icce vaját, 1 őzet, 1 hizlalt ártányt szállítottak a komáromi jezsuita rendházba. Gazdasági erejüket tekintve nem érték el az őslakosság színvonalát, a természeti viszonyokból fakadó nehézségek, de különösen a meg-megújuló járványok csökkentették a lakosság létszámát. Az adatok azt igazolják, hogy a „szomorú halál” több áldozatot követelt a jövevényektől. 1739-ben is ez történt: a német lakosság 63%-a pestisjárvány áldozata lett. Meghalt 20 gazda, 12 gazdaasszony, 2 házaslegény, 4 menyecske, 14 legény, 24 gyermek (fiú), 13 nagyleány, 24 kisleány. A német közösség tagjai igen megcsappantak: 64-en maradtak életben.²¹

A komáromi jezsuiták már 1741-ben telepítési felhívást tettek közzé, hogy pótolják a veszteségeket. Ismét katolikus németek érkeztek a község területére. Három szabad (adó- és földesúri terhektől mentes) évet kaptak a telepesek. Ezen idő alatt fel kellett építeni házukat, meg kellett kezdeni a földek művelését, a szőlők telepítését. Konszolidált állapotokat tükröz az 1745. évi uradalmi összeírás: „Ezen Helségnek az Szántó fölgyei 3 Telekre vannak. Az egyik Zambék felé, melyben minden Embernek vagyon 7 fölgye, egész Helesnek 42 pozsonyi mérő alá, a másik Telek Sósút felé, melyben vagyon minden Embernek 11 fölgye, egész Helesnek 55 pozsonyi mérő alá. Az harmadik Telek Gyúró felé,

melyben vagyon minden Embernek 7 fölgye, az egész Helesnek 28 pozsonyi mérő alá; fél és fertályos ad proportionem.

Vagyon Réttye, Bia felé 2 Nyilas és Fütel völgyében 2 nyilas. Egész Heles takaríthat 4 szekér szénát, fél és fertályos ad proportionem.

Vagyon az Uraságnak mind az három Teleken egy-egy fölgye. Zsám- bék felé való Telekben 4 pozsonyi mérő alá az magyarok részére, 21 pozsonyi mérő a Németek részére. Sóskút felé való Telekben az Magyarok részére 42 pozsonyi mérő alá, az Németek részére 21 pozsonyi mérő alá. Az harmadik Telekben az magyarok részére 40 pozsonyi mérő alá, az Né-metek részére 23 pozsonyi mérő alá. És ezen 3 Telek egyik Őszi, a másik Tavaszival ell vettetik minden Esztendőben, a harmadik Ugarnak marad. A Tisztnek vagyon egy Hel után való fölgye minden osztóiban, ház sorjában; melyekben vehet annyit, mint egy egész Heles.

Vagyon az Uraságnak 12 napi Kapálló Szőlleje, a Tisztnek vagyon egy szőlleje 2 napi kapálló és egy 1/2 napi kapálló, mely szőlők szokott Jobbágyostul maradtak és az Tisztek az ultátul fogvást bírták.

Az Uraságnak nincsen Réttye, hanem az magyarok adnak 15 szekérrel minden Esztendőben. A Tisztnek vagyon 2 réttye, egyik Fütel völgyében a másik Candiában, mindeniken 4—4 szekér szénát takaríthat.

Se malom, se Erdeje nincsen.

Vagyon egy Nemes Ember egész helet bír, fizet az Urasághnak Flo- renos 20 és egy rúgott üszőt, az Helség közé semmit.

A mézáros az Uraságnak . . . font fagyut, a falunak Florenos 15, 30 font fagyut, az Pásztorok számára 2 harmadfű bőrt, fél helet bír.

Kovács semmit sem ad, fél helet bír.

Vagyon 3 Árendássá az Uraságnak, mindenik ad Fl. 6, a falu közé semmit, semmit sem bírnak az Házakon kívül.

Az Praedikatornak vagyon minden Telken egy-egy földgye, 9 pozs. mérő alá. A Pásztoroknak 6 pozs. mérő alá, melyeket az falu Conventiók- bul el szokott vetnyi. Tisztelendő Plebanus Uramnak egész helyre, a Mesternek 1 fertály fölgyök és Réttyek vannak.”²²

Az idézett összeírás nemcsak a betelepedés, hanem a gazdálkodás szempontjából is fontos dokumentum. Első ízben tartalmaz adatokat a majorsági gazdálkodásra. Jóllehet a házi kezelésű birtoktest nem haladta meg a 75 holdat (1 hold 1200 négyszögöl), a magyar és német közösség elkülönítve művelte a háromnyomásos gazdálkodás rendszerében a szántóföldeket.

Nem zárult le a betelepítés, hanem annak második időszaka fejeződött be, az 1741—1742-ben érkezők otthont teremtettek. Megőrizték az első telepések időszakában kialakult településszerkezetet, nevezetesen a településnek azon típusát, amelyben egy rövid ideig külön alakult mind a magyar, mind a német közösség falurésze. A XVIII. század közepén is külön írták össze a magyar és külön a német falurész jobbágyait, csak az

1762. évi úrbéri felosztás szüntette meg a különállást, illetve ekkorra szűntek meg a két közösség falurészei közti különbségek. Az 1748—1751. között érkezők már nem kizárólag németek, hanem katolikus magyar családokkal is találkozunk. Ez a népesség létszámában alatta marad a korábbiaknak, közös jellemzőjük az, hogy valmennyien katolikusok és a német közösségbe olvadnak.

1751-ben a magyar falufélen 53 telkes jobbágyot találunk.

Egésztelkes:8 jobbágy 47 család kálvinista

Féltelkes:19 jobbágy 1család lutheránus

Negyedtelkes:26 jobbágy 5 család katolikus

Két kovácmestert találunk a magyar közösség tagjai között, az egyik egésztelkes, a másik féltelkes. Ugyanitt él az uradalmi vincellér (negyedtelkes) és a mészáros (féltelkes) is.

A német falufélen 51 telkes jobbágy és 9 házas zsellér él.

Egésztelkes: 3 jobbágy

Féltelkes: 23 jobbágy

Negyed telkes: 25 jobbágy

Közülük 15 családfő az összeírást megelőző években (1748—1749) települt: 12-en negyedtelket, 3-an pedig félteiket kaptak az uradalomtól. Másképpen alakult az arány a házas zsellérek esetében; itt 1 családfő volt „régisubditus” 8 pedig újonnan települt. Ehhez a réteghez azonban 5 mesterember tartozott. Nevezetesen: 1 takács, 1 kőműves, 1 kádár, 1 szabó és 1 csizmadia. Továbbá a házas zsellér státusú subditusok között szerepelt Lenninger János kirurgus (seborvos) is.

A XVIII. század közepén a községben — a magyar és a német falufélen együttesen — 9 egész és 1 negyed pusztatelek léte azt bizonyítja, hogy a benépesítés kisebb mértékben ugyan, de tovább folytatódott. Ügy tűnik; az uradalom csak arra ügyelt, hogy az újonnan érkezők a katolikus vallást kövessék.

Az uradalom és a kálvinista magyarok közötti ellentétek közel négy évtizedre elcsendesedtek. Az 1723-ban elvett templomuk helyett sövényből font oratóriumot építettek. A katolikus templom újjáépítéséhez Esterházy Imre veszprémi püspök és a jezsuiták komáromi rendháza adott segítséget: az egyhajós templom gerendamennyezetrel, kórusa fából épült, kőből épített tornyát két haranggal látták el. Főoltárán Visitatio képe, mellette Szent Ignác és Szent Koszta Szaniszló képe függött. 1733-ban a templom felszerelése hiányosnak bizonyult, a perselypénzből évente 10 Ft volt a jövedelem. Elhanyagolt állapotban volt a plébánia épülete is. 1748-ban az Ausztriából érkezett Fridi Mátyás plébános jövedelme meghaladta a 92 Ft-ot. 1733-ban a katolikus tanító háza „igen nyomorúságos” állapotban összedőléssel fenyegetett, az iskolamester évi jövedelme 22 Ft 55 dénár. 1748-ban Mayzermann (Mayer) János, aki Szent György napján érkezett a faluba, nem tanított, mert csak készülődésben volt az iskola épülete. Az oktatás tárgyi feltételei tehát igen hiányosak voltak, s nem változtak azzal sem, hogy felépült a tanító 2 szobás háza, amelyből az egyik az oktatás céljait szolgálta. 1770-ben Szabó István 25 katolikus gyermeket tanított írni és olvasni. A református tanító, Király Mihály pedig 15 gyermeket oktatott a téli hónapokban.

Felekezeti ellentétek 1763-ban osztották meg a lakosságot, jelentős összeütközésre kerül sor a református magyarok és a katolikus németek között. Roller János plébános (1752. november 5-én vette át az etyeki plébániát, elődje Fridi Mátyás 1752. áprilisában a weindorfi plébániára távozott) vezetésével a katolikusok megakadályozták, hogy az elhunyt református lelkészt, Sallai Mártont a felekezet szertartása szerint temessék el. Roller összegyűjtötte a katolikusokat, akik botokkal felfegyverkezve rárontottak a temetési menetre, többeket súlyosan megsebesítettek. A biai, pátyi, gyúrói és kajászószentpéteri prédikátorokat a temetési szertartástól eltiltotta, s a halottat a katolikus szertartás szerint temette el. Eltiltotta a református felekezetet még a harangozástól is.

Vizsgálatot tartott az ügyben a megyei törvényhatóság és a veszprémi egyházmegye is. Roller Jánost a veszprémi püspök elmozdította Etyekről. Mindez nem nyugtatta meg a község református lakosságát, ugyanis az eseményeket követően felgyorsult a magyar etnikum elköltözése. A zömében szabad költözésű jobbágyság a földesúri terhek kiegyenlítése után a re-formátusok lakta Bia községbe települtek. A vallásgyakorlat megakadályozása bizonyult az alapvető oknak, hogy a magyar etnikum másfél évtized alatt jelentősen megcsappant. Amíg 1751-ben a magyar falurészen 53 jobbágycsalád élt, addig 1768-ban — a családnevek vizsgálata alapján — számuk 27-re csökkent/’

Ezzel a folyamattal magyarázható, hogy 1764-ben az uradalom az úrbéres földek felosztására kényszerült. Egységesen — a jobbágycsaládok gazdasági erejétől függően •— 6/8 és 3/8 telkeket alakítottak ki. Németek települtek az elnéptelenedő magyar falurészbe, s ezzel megszűnt az egy település két falurésze közti különbség is. Egységes lett a terhek és szolgáltatások rendszere; az 1742. szeptember 1-én a német lakossággal megkötött szerződést az erősen megcsappant magyarokra is kiterjesztették. Robotkötelezettségük vizsgálata során arra a megállapításra jutottunk, hogy az uradalom szükségletei határozták meg a robot mértékét: „bé vett szokás szerént valamire költetett az Uraságnak, elől állottának, és robotoltanak, de illendőképpen”. Sok esetben a gabonaőrlés jelentett rendkívüli terheket, a helységben malom nem volt, illetve olyan bővizű patak nem szelte át a falu határát, amelyre patakmalom lehetett volna építeni, ezért arra kényszerültek, hogy esős időszakban a sóskúti, gyúrói, vértpusztai és szentgyörgypusztai malmokban őröltessék gabonájukat, száraz évszakban pedig az ercsi, érdi, esztergomi és tatai malmokat keresték fel. Húsvéti ajándékkal tartoztak — a szokásos szolgáltatások mellett — a földesúrnak, nevezetesen: 4 récét, 8 kappant, 2 bárányt, 2 pulykát, 2 malacot, 100 tojást s „amikor megszerezhetik, 30 csirkét” szállítottak Komáromba. Nyári időszakban, nyolchetenként egy négylovas kocsit küldtek az uraság székhelyére, a kirendelt kocsi egy hétig (hetellő) szolgált Komáromban.

Etyek már a XVIII. század közepén a budai kereskedelem vonzáskörzetébe tartozott, sem Rovnárom (az uradalom központja), sem Székesfehérvár (a megye központja) nem vetekedhetett a budai piac közelségével. A dunai kereskedelem pedig Érdre vonzotta az értékesítendő gabonát, bort és szarvasmarhát.

Mária Terézia úrbéri pátense abból a szempontból jelentett pozitívumot, hogy egységesen szabályozta a földesúri szolgáltatásokat. Etyek esetében a robot maximálása szabott korlátot a feudális kizsákmányolásnak.

A rendelet végrehajtásának időpontjában — 1768. április 12-én — a jobbágycsaládok száma: 97, 6/8 telki állománnyal 51, 3/8 telekkel 46 család rendelkezett. 1 zsellér és 3 háznélküli zsellér lakott a faluban. Az úrbéres birtok területe: belsőleg (kert) 25 hold 150 négyszögöl, 2072 hold szántó és 148 szekér szénát termő rét. 3516 nap marhás-, vagy helyette 7032 nap gyalogrobotot kellett teljesíteni. Évente 97 Ft-ot, 330 font fonást, 110 kappant, 110 csirkét és 511 tojást adtak az uradalomnak. A közös legelő területének nagy részét az uradalom használta, ezért a fejősjóság száma fokozatosan csökkent. Ezzel magyarázható, hogy éves szolgáltatásaik között a kifőzött vaj mennyisége nem is szerepelt.

Az urbárium felvételekor a községi bíró feladatait Kummer Márton látta el, a törvénybíró tisztségét Kálmán János töltötte be. Három esküdt és két „közember” neve is szerepel az okmányon; esküdtek: Tóth Pál, Droth Ferenc, Hedrich Miklós, közemberek: Windeisen Dávid és Schuller István. (Megjegyzem, hogy az okmányon szereplő helyi tisztviselők egyike sem tudta a nevét aláírni.) Tehát a XVII. század közepén kialakult a helyi közigazgatás szervezete, a község vezető testületében helyet kaptak a magyarok is. Annak ellenére, hogy létszámuk erősen megfogyatkozott, a helyettes bíró (törvénybíró) tisztségét a magyar nemzetiségű Kálmán János töltötte be. Adatok bizonyítják: a község

vezető testületében nem szorultak háttérbe a magyarok, az uradalom ügyelt elsősorban arra, hogy német anyanyelvű bíró esetében a helyettes bíró feladatait magyar nemzetiségű lakos lássa el.

Figyelemre méltó a családnevek nemzetiség-szemponjú vizsgálata is. Ennek alapján a magyar etnikum számát 140—150 főre becsüljük, míg a német anyanyelvű lakosság száma 630—640 lehetett. A leggyakrabban előforduló német családnevek: Windeisen, Kummer, Rack, Teller, Leber, König. Magyar részről legnépesebb a négy alkalommal szereplő Szabó és a kétszer előforduló Papp család.²⁶

*

Etyek község történetében a XVIII. század közepe az allodiális gazdálkodás megszilárdulásának időszaka is. 1745-ben csupán 75 holdon folytatott majorsági gazdálkodást az uradalom, ez a terület lényegesen nem növekedett: 1770-ben a szántó föld elérte a 90 holdat. Búzát és árpát 60 holdon vetettek, míg 30 holdat a mindenkori uradalmi ispán használt. A majorsághoz tartozott a szántókon kívül 13 szekérre való rét és 10 kapás szőlő. A földművelésnél lényegesen jelentősebb volt az uradalom állattartása. A közös legelőn 1700 juhot tartottak. Felépült az uradalmi épület és a juhakol. Az uradalmi épület egyben az ispán lakóháza is volt.²⁷

A közös legelőt elárasztó birkanyáj a paraszti állattartás megerősödését veszélyeztette. Utaltunk arra, hogy a legelő csak az igásállatok eltartására bizonyult elegendőnek. Ily módon állandósult a feszültség az uradalom és a jobbágyok között az állattartás kérdésében. Jóllehet az uradalom bevételének csupán 11%-a származott a juhtartásból, mégis biztosan értékesíthető termékekre tett szert. Nevezetesen: húsrá, sajtra és gyapjúra. Az utóbbit az ausztriai textilmanufaktúrák vásárolták fel, míg az előbbieket a komáromi piacon találtak vevőre.

Nem változott — legalábbis lényegesen — a majorsági gazdálkodás azt követően sem, hogy az 1773-ban feloszlott jezsuita rend birtokait a Magyar Kamara adminisztrálta, 1777. február 17-én pedig a restaurált Székesfehérvári Káptalan lett a falu birtokosa. Mária Terézia a hattagú (nagyprépost, olvasókanonok, éneklőkanonok, őrkanonok és két mesterkanonok) káptalannak adományozta középkori birtokaik közül: Etyeic, Gyúró, Pákozdi, Sósút és Sukoró falvakat. Nem változtatott a fennálló helyzeten a káptalan sem: az allodiális szántót, három nyomásban művel-tették, s a búza, árpa mellett megkezdődött a kukorica termelése is. Ugyancsak változatlan maradt az uradalmi szőlőterület, csupán a rét növekedett, amelyen évente 21 szekérrel termett. A majorsági területek megművelésére 242 igás és 526 nap gyalogrobotot használtak fel. Egy évtized alatt (1768—1778) tovább nőtt a jobbágycsaládok száma. 124 szabadköltözésű jobbágy közül 61-en már félteiket, 63-an negyedtelket használtak. 1956 hold és 300 négyszögöl szántót műveltek, a használatukban levő réten évente 182 kocsi szénát kaszáltak, szőlőterületük meghaladta a 3130 négyszögölet. Gazdasági erejük egyik fontos mércéje továbbra is az állatállomány maradt: a jobbágygazdaságok állatállománya: 271 ló 71 ökör, 142 tehén, 35 növendékmarha, 52 sertés, 11 méhkas. Megjelentek a jobbágytelken ülő bérlők is: a nyolc bérlő közül egésztelket ketten, fél- és negyedtelket hárman-hárman műveltek. Évente — a teleknagyságtól függően — 22, 14 és 10 Ft-ot fizettek az uradalomnak. Három árendátor csak extra- villanumot (külsőség: szántó, rét) félteiket művelt 8 Ft ellenében. 25 családfő pedig csak intravillanummal (belső: kert) rendelkezett, s évente 6 Ft-ot fizetett. Feltételezhetően ezen utóbbi rétegből alakult ki a majorsági cselédség. Tíz év alatt 3-ról 10 főre emelkedett a házas zsellér-családfők száma.^{1'8}

1776-ban már 1091 fő lakta a falut. Közel 200 fővel növekedett a lakosság, a népesség számának gyarapodása a természetes szaporodásból és — kisebb mértékben — a belső migrációból táplálkozott. II. József-kori népességösszeírás idején (1784—1787) a lakosság száma: 1298.^{2U}

A lakosság létszámának alakulása:

Év	Létszám	Megjegyzés
1696	60— 70	becsült adat
1715	120—130	becsült adat
1751	550—570	becsült adat
1768	770—790	becsült adat
1776	1091	
1787	1298	

Az oktatásügy területén elsősorban a személyi feltételekben következett be változás, a kántortanító mellett már segédtanító is működött. Az iskola épülete megfelelőnek bizonyult, de a kőből épült, náddal fedett épület bővítését már a századfordulón szorgalmazta a falu. Egyetlen tanteremben folyt az oktatás, amelyet a segédtanító szobájától fallal választottak el. Téli időszakban a szülők szorgalmasan járatták gyermekeiket, a tavaszi, de különösen a nyári munkák megkezdése után szinte elnéptelenedett az iskola. Az oktatás hatékonysága rendkívül alacsonynak bizonyult, s ez nemcsak azzal magyarázható, hogy 3—4 hónapra korlátozódott az alapvető ismeretek oktatása, hanem azzal is, hogy egyetlen teremben zsúfolódott össze 200—220 tanuló. 1818-ban a római katolikus iskolaköteles gyermekek száma 220 fő, 118 fiú és 82 leány. Hermann György kántortanító 1814-ben érkezett a faluba. Korábbi állomáshelyén, Csepelen a tanítómesteri és jegyzői feladatokat egyaránt ellátta. Megélhetését az uradalom is támogatta: konyhakerten és kukoricaföldön kívül 24 hold szántó tartozott javadalmazásához. Redl Péter segédtanító az ausztriai Kimmerleinsdorfból származott, az oktatás mellett feladatai közé tartozott a harangozás, a templom zárása és nyitása.³⁰

A református gyermekek oktatására vonatkozóan csupán annyit őriztek meg az adatok, hogy az iskolakötelesek száma: 45. Iskolaépületük nem volt, az egyházközség anyagi ereje még azt sem tette lehetővé, hogy 1763 után prédikátort fogadjanak. 1763-tól 1791-ig csak levita működött, s 1791-ben került ismét a református felekezet élére prédikátor. Ekkor kérték vissza a káptalantól az egyházközség által 1768-ig használt 3 hold szántót és két kocsi szénát termő rétet. Megnyugtató eredménnyel zárult kérésük, ugyanis a káptalan 1801-ben 14 hold szántót, 1 hold kukoricaföldet juttatott a református lelkésznek és meghagyta a korábban is használt káposztáskertet és burgonyaföldet.

Minőségi változást figyelhetünk meg a XVIII—XIX. század fordulóján a majorsági gazdálkodás területén. A káptalan felhagyott az egyoldalú juhtartással, s a napóleoni háborúk időszakában kibontakozó mezőgazdasági konjunktúra hatására a közös legelő egy részének feltöretésével növelte a szántókat és a szőlőterületet. Úgyhogy az allodiális terület elérte a 2420 holdat. Mindez konfliktust szült, az etyeki jobbágyok 1804-ben panasszal fordultak a vármegyéhez. Összeütközésre került sor a bormérés kérdésében is, mert az uradalom az úrbéri kocsmáltatás idején égetett szeszes italokat árusított.

Elégedetlenség volt tapasztalható a zsellérek között is, a nem úrbéres, hanem az ún. szerződéses zsellérek készpénzfizetési terheik csökkentését remélték, státuszukat illetően az úrbéreseket vallották magukénak, így évente 18 nap robotot és házcenzus címén évente 1 Ft-ot akartak teljesíteni, illetve fizetni az uradalomnak. Követelésük nem volt megalapozott, mert nem közjogi, hanem magánjogi szerződés szabályozta terheiket. Robotmegváltás címén továbbra is évi 5 Ft-ot, a burgonyaföldek használatáért 1 Ft-ot és ugyancsak 1 Ft-ot fizettek házcenzus címén a káptalannak. A falu előljárói az

átvonuló katonaság ellátásának költségeit a vármegyétől kérték. Panaszuk indokolatlannak bizonyult, mert az etyieknek ugyanúgy, mint a törvényhatóság valamennyi községének a vármegyei házipénztárból csak a beszállásolt katonaság ellátásáért járt térítés, az átvonuló alakulatok tartásáért nem. Ellenben az átvonuló katonaság szállásáért, a porcióért kártalanították a helységet oly módon, hogy a szolgáltatások ellenértékét beszámították az adóba.³²

A gazdasági fellendülés időszakában formálódott a falu képe is. Kialakult a település központja, részben mesterségesen emelt dombon 1814— 1816 között felépült az új római katolikus templom. Bővült az utcahálózat, sorra emelkedtek az új lakóépületek is. Meghonosodtak az utcanevek, a XIX. század első évtizedétől ismerjük a Hosszú utcát, a Magyar utcát, a Sósút utcát, a Hegyi utcát, a Kender utcát, a Cigány utcát, a Boti sort. Új utcák nyitását bizonyítja a Kühner háza mögötti, valamint a Birkaaklok mögötti utca megjelenése.³³ A belterület ezen részére zömében zsellérek települtek. A napóleoni háborúk után kibontakozó gazdasági recesszió hatással volt az osztályharc elmélyülésére. Nemcsak gazdasági síkon, hanem a politikai életben is tükröződött a feudalizmus válsága. Harc folyt a szabad bíróválasztásért, az úrbéres földek védelméért, és a katonaállítás ellen is tiltakoztak.

1831. februárjában megtagadták a katonaállítást. Mentler Károly főszolgabíró az újoncozás megkezdése előtt kijelentette: „nem kötelekkel fogdozva kívánják a vitéz hazafiakat a betsület pályájára hurcoltatni, hanem önkényes (önkéntes) vitézi ösztön szerént.” Önkéntesek nem jelentkeztek, ezért a katonakötelesek között sorshúzást rendelt el. Mentler a sorshúzást nem tudta megtartani, mert az újoncozó bizottság előtt csak az öregek jelentek meg. Az ifjak elmenekültek a faluból, s többszöri felszólítás ellenére sem jelentek meg a sorshúzáson.

Eredménytelen volt a főszolgabíró fellépése is, aki azzal fenyegette meg a katonaköteleseket, hogy nem 10, hanem 18 évi szolgálatra kényszerítik őket. Már Sósútra távozott a bizottság, amikor az etyiek jobb belátásra tértek, visszariadtak a megtorlástól, a 18 éves szolgálattól. 1831. márciusában ellenállás nélkül zajlott le a katonaállítás.³⁴

Félelem, rettegés lett úrrá az év nyarán a községben. Augusztus 10-én kitört a kolerajárvány. A hat hétig dühöngő járvány alatt 290-en betegedtek meg. Közülük 80 fő hunyt el. Legtöbb áldozatát a gyermekek és ifjak között szedte: 34-en haltak meg, az idősebbek közül 26 fő, a felnőttek közül pedig 20-an vesztették életüket.³⁵ A szomorú halál hatással volt a gazdasági munkavégzésre is, a legnagyobb dologidőben tört ki, az aratási és a földművelési munkák elhúzódtak.

A földesúrtól független szabad bíróválasztásért indított mozgalom a közösség érdekeinek védelmével függött össze, az úrbéres földek és a közösen használt legelő elkülönítése a sérelmek sorát hozta felszínre, pontosabban: az úrbéres jobbágyok egységesen léptek fel a használatukban levő földek védelme érdekében, nem fogadták el a rossz minőségű szántókat és a felajánlott legelőterületet sem. Ezen állásfoglalásban egyszerre volt jelen az urbáriumhoz való ragaszkodás és az ott megfogalmazott merev sémák szétzúzásának igénye. Erre az adott okot, hogy Etyeken elterjedt a bérleti rendszer, úrbéresek és zsellérek egyaránt jelentős mennyiségű földet béreltek az uradalomtól. A majorsági birtoktestből a jobbágyok használatában 1117 hold föld volt, míg az uradalom tényleges művelése alatt 1303 hold.

Úrbéresek és zsellérek 916 hold szántót, 161 hold kukoricaföldet, 24 hold kenderest és 16 hold káposztást béreltek. Ezen földeket az úrbéri állományhoz tartozónak tudták. Különösen a jobbágyok részéről volt tapasztalható erős ellenállás. Etyeken nem a telkek elaprózódása, fokozatos csökkenése bizonyította a pauperizálódást, hanem a zsellércsaládok számának gyarapodása. Ugyanis az uradalom a 6/8 és 3/8 telkek további feldarabolását nem engedélyezte, s 1836-ban 59 család rendelkezett 3/8, 62 család pedig 6/8 telki állománnyal. Másfél emberöltő alatt 97-ről 121 főre emelkedett a telkesek száma, s ennek arányában, 12,5%-kal nőtt a telki állomány is. A paraszti társadalomban tehát erősen

gazdasági indítékú védelmet biztosított a székesfehérvári káptalan az úrbéres státusznak, egyrészt nem engedélyezte jobbágháztartáson belül a használt földek növelését, másrészt nem engedélyezte a 3/8 teleknél kisebb telkek létrehozását sem. Részben ennek lett következménye a zsellérek számának nagyarányú növekedése. 1836-ban 175 házas zsellér lakta Etyeket, amíg 1768-ban 1 házas és 3 házatlan zsellér élt a faluban.

Jelentős munkaerőfelesleg halmozódott fel főképp a zsellérek részéről, de szabad munkaerővel rendelkeztek a tehetősebb úrbéresek is, és az évtizedek alatt egyre növekvő munkaerőfelesleget az uradalom csak úgy tudta lekötni, helyben megtartani, hogy majorsági birtokainak közel 40%-át bérbe adta. Sajátos viszonyok alakultak ki, a telki állomány további növelésének egyetlen lehetősége a bérelt földek úrbéri voltának elismertetéséért indított mozgalom bizonyult. Ezen kérdésben egységesen léptek fel az úrbéresek és a zsellérek, az utóbbiak pedig egyben úrbéres státuszuk jogi elismeréséért is küzdöttek. Igen feszült hangulatban került sor a bíróválasztásra. 1836 novemberében a falu jelentős része nem fogadta el az uradalom jelöltjeit, köztük Teller Györgyöt sem. Szabad, az uradalomtól független bíróválasztásért szálltak síkra, úgy vélték, az általuk választott bíró a földek és legelők elkülönítésében a község érdekeit képviselve szembeszáll az uradalommal. Rack Antal megválasztása érdekében indítottak mozgalmat. Treuer János a bírói pálcát átadta Racknak, s kijelentette: „Te vagy a bíró, el ne hagyj bennünket, mi sem hagyunk el!” Az etyekiek zendülését a vármegye elfojtotta, s 26 lakost állítottak törvényszék elé. A szabad bíróválasztásért indított mozgalom nyitánya volt a több éven át tartó úrbérrendezési pernek, amely elsősorban a jobbágyok ellenállása miatt a polgári forradalom kirobbanásáig sem fejeződött be. Annak ellenére sem, hogy az uradalom körültekintően járt el az úrbéres földek elkülönítésének kérdésében, az 1836. évi állapotot s nem az 1768. évet vette alapul. Ezzel szemben a közösen használt legelő elkülönítésének ügye ütköztette az érdekeket, nevezetesen az uradalom és a jobbágyok, valamint a zsellérek eltérő törekvései konfrontálódtak. A székesfehérvári káptalan egy egész telek után 4 hold legelőt akart kiadni, míg a jobbágyok 12 hold legelőilletőséget követeltek. A zsellérek legelőilletőségüket el akarták különíteni az úrbéresektől, sőt, háztartásonként elkülönítve kérték a felmérést. Törekvésük mögött az húzódott meg, hogy minél előbb feltörhessék és szántóként művelhessék földjeiket. Nyomorúságos helyzetüket az is tetézte, hogy az uradalom pénzben váltattatta meg velük a robotot, az évi 18 napi robot helyett 14 Ft-ot fizettek³⁹. Így érthető, hogy jelentős mértékben eladósodtak, kiszolgáltatott helyzetük tovább fokozódott, s a jobbágyfelszabadítástól várták helyzetük, életkörülményeik megváltozását. 1848. március 15-ét követő események általános lelkesedést váltottak ki a községben. Tömegesen indultak Pestre, hogy személyesen értesüljenek a történekről. A pozsonyi diétán megfogalmazott törvények szentesítése előtt általánossá vált a robot eltörlése, s a jobbágyfelszabadításról alkotott törvénycikk végrehajtása került az érdeklődés előterébe, amikor az általános lelkesedést tömeges elégedetlenség váltotta fel. Ugyanis csak az úrbéres föld lett szabad s az úrbéres státuszú földműves lett szabad paraszttá, a szerződéses zsellérek pedig föld nélkül maradtak. A tegnapi jobbágyok, akik 2182 hold föld tulajdonosai lettek, a bérleti földek úrbéres voltának elismertetéséért szálltak síkra.

Az elégedetlenség hatással volt a községben megszervezett nemzetőrségre is, a nemzetőri szolgálatot nemegyszer megtagadták, majd 1848 augusztusában, amikor a fegyvergyakorlatok megkezdésére került sor, ellenségesen fogadták a megyei küldöttséget. A szembenállás mögött nem nemzetiségi szempontokat, osztrák érzelmű magatartást kell felfedeznünk, hanem a „rossz emlékű” katonaságtól való félelmet. 265 etyeki nemzetőr közül egy sem jelentkezett önkéntes nemzetőri szolgálatra.¹⁵⁰

1848—1849 fordulóján, a móri ütközetvesztést követően osztrák katonaság szállta meg a helységet.

Wrbna altábornagy vezette hadtest január 3-án érkezett a térségbe; Páty, Torbágy, Bia, Etyek és Sósút vonalában helyezkedett el. Röviddel megérkezésük előtt, egy 50—60 főből álló huszáregység vonult el Etyekről. A császáriak a Budára vezető útvonalakat biztosították, s jelentős számú

helyőrséggel szállták meg a fontosabb településeket. Etyeken az Auersperg vértesezred 2 osztálya, a 4-es számú lovassági és egy röppentyűűteg helyezkedett el/*1 A hadmozdulatok vonalában elhelyezkedő község katonai terhei megnövekedtek, s nem csökkentek a harcoló alakulatok elvonulását követően sem. Előfogatokkal, élelemmel kellett ellátni a császáriakat, s az ideiglenes megszállás hónapjaiban (1849. január—április) a lakosság bizalmatlanul szemlélte az eseményeket, mert attól tartott, hogy az 1848. március 15-e előtti állapotok restaurálására kerül sor, s megtörténik a forradalom egyik alapvető vívmányának, a jobbágyfelszabadításnak az eltörlése. S ugyanez a magatartás jellemezte a lakosságot 1849 augusztusában is, amikor a szabadságharcot vérbe fojtották, a németajkúak sem fogadták lelkesedéssel „őfelsége” katonáit, majd a császári hivatalnokokat.

*

Fényes Elek 1851-ben megjelent művében az alábbiakban foglalja össze ismereteit a községről: „Etyek német—magyar falu, Fejér vármegyében, közel Biához, utolsó posta Euda. Van 1700 katolikus, 400 református, 12 zsidó lakosa, katolikus és református anyatemploma, szép szőlőhegye, erdeje, kőbányája, sikeres tisztabúzáat termő szántóföldje. Bírja a fejevári káptalan.”⁵⁹

Az abszolutizmus időszakában kibontakozó tőkés fejlődés nem maradt hatás nélkül; a paraszti társadalom igen jelentős átrétegződésére került sor, amelynek kezdete a jobbágyfelszabadítás kodifikálása volt, majd annak gyakorlati végrehajtását tartalmazó 1853. évi úrbéri pátens a kisparaszti gazdaságokat is megszabadította a feudális béklyóktól. Etyek földesura, a székesfehérvári káptalan és a tegnapi jobbágyok egyaránt érdekelve voltak az úrbérrendezés mielőbbi befejezésében, jóllehet elevenen élt emlékezetükben a harmincas évek második felében megkezdődött, s egy évtizeden át eredménytelenül folytatott elkülönítési per, most az érdekeltek igen gyorsan közös álláspontra helyezkedtek, földesúr és parasztok „békés egyezsége” azt eredményezte, hogy 1856-ban már be is fejeződött az úrbérrendezés. Gazdasági eredetű indítékok is motiválták a birtokrendezést, egyrészt a krími háború ismételten tartós és jó piaci lehetőségeket biztosított a magyar gabonának, másrészt a termelés biztonsága elválaszthatatlan volt a birtok biztosításától, a feudális kötöttségektől mentes birtok-forgalomtól.

1856-ban meg is kezdődtek a mérnöki munkák, eredményüket az 1859-ben megszerkesztett telekkönyv foglalta egybe.⁴³

Kiosztásra került:

a 69 3/a úrbéri telek után	Hold	Négyszögöl
belsőség	87	226
belsőség pótlására	3	25
szántóföld	1734	450
rét és rétföld	832	600
kenderes	20	836
káposztás	12	342

a volt contractualis, de megváltott

telek után	Hold	Négyszögöl
szántó és kaszáló		194 201
kenderes	2	906
káposztás	1	198
a 175 zsellér családnak		
belsőség	49	193
kukoricaföld	5	379
kenderes	1	121
káposztás	3	52
Javadalmi földek		
Katolikus templom	17	739
Katolikus plébános	95	355
Katolikus iskolamester	19	233
Sekrestyés	6	617
Falu birtoka	53	184
Községi jegyző	19	568
_ -Református lelkész	18	948
Oj temetők	2	
Faiskola	1	
Legelő (telkes jobbágyok és zsellérek járandósága		
101 egész telek után)	909	—

A gazdasági fejlődés hatására a helyi igényeket kielégítő iparosréteg is megerősödött. Földművelés és kézműipar ugyan nem vált élesen ketté, hiszen az iparosok jelentős része földműveléssel is foglalkozott, tevékenységük a község ellátására korlátozódott. 1863-ban 4 asztalos, 1 ács, 1 bognár, 8 csizmadia, 3 kovács, 6 kőműves és 2 kádár, 3 szabó, 8 takács dolgozott a községben. A fellendülő kereskedelem bizonyította, hogy 7 izraelita kereskedő telepedett meg Etyeken. Felvásárolták a termékféleségeket és az olcsó ipari termékek árusításával komoly konkurenciát jelentettek egyes iparosoknak, így a takácsoknak és csizmadiáknak.

Etyek lakosságának több mint 90%-a földműveléssel foglalkozott. A földművelésből élő családok (449) mindegyike azonban nem rendelkezett földdel: 1863-ban 362 birtokos családfő élt a községben, 1869-ben számuk 335-re csökkent. A jelentős számú szabad munkaerőt részben az uradalom, kisebb részben a módos paraszti réteg foglalkoztatta, s mint idénymunkásokat a dinamikus fejlődő Pest-Buda kötötte le. A fővárosban munkát vállalók számának gyarapodását a vasúti közlekedés lendítette fel,

ugyanis a Torbágyon létesített vasútállomás lehetővé tette a személyforgalomba való bekapcsolódást. De pozitív hatást gyakorolt a település gazdasági viszonyainak alakulásában is, olcsóbb lett és időben is lerövidült a teherszállítás, s a kisparaszti gazdaságok árufeleslegének értékesítése is jövedelmezőbbé vált.

Kedvező belső és külső feltételek segítették elő a kisparaszti gazdaságok megerősödését: 287-en rendelkeztek 1—10 hold, 84-en 10—25 hold és csupán 8-an 25—100 hold közti birtoktesttel. Szűk réteget alkottak tehát a módos családok, a 10 és 25 holdasok számának gyarapodása (1863-ban létszámuk 64) azt bizonyítja, hogy a kor gazdasági és kereskedelmi viszonyai mellett a legdinamikusabban fejlődő kisárutermelő réteget ők alkották.

Fel kell figyelni arra is, hogy az 1860-as évek közepétől jelentős művelésiág-változás bontakozik ki a községben: nevezetesen a szőlőművelés. Öt esztendő alatt 240 holdról 600 holdra nő a szőlőterület. A nagyarányú szőlőtelepítés korántsem a házi fogyasztás megnövekedésének, hanem a kedvező piaci feltételek kialakulásának következménye, s összefüggött a közepes minőségű legelőterület intenzívebb hasznosításával, va-lamint azzal is, hogy jelentős állattenyésztés — az igáslovak tenyésztésén kívül — nem honosodott meg.

Emberöltőkön át stagnált az állattenyésztés, lényegesen nem változott a tőkés viszonyok első évtizedeiben sem. Illetve úgy módosult, hogy a Buda—Székesfehérvár—Nagykanizsa irányába kiépült vasútvonal megnövelte az áru fuvarozást azon térségekben is, ahol nem haladt át a pályatest. Így jelentősen megnőtt az igáslovak iránti kereslet. Ezt ismerték fel időben az etyeki állattartók, s a régió — Sósút, Bia, Bicske — legte-herbíróbb lovait tenyésztették.

Az állatállomány alakulása:

Év	1863	Év	1869
Ló	546	Ló	455
Ökör	117	Szarvasmarha	307
Tehén	120	Sertés	154
Sertés	130	Juh	126

A földművelésben lovakat és ökröket egyaránt használtak. Tömegesen elterjedt a vaseke használata; a faekék száma 1869-ben 180, a vasekéé 100. 45 fogas porhanyította a földet, s csupán 1 vetőgép, 1 cséplőgép volt paraszti tulajdonban.

Külső jeleket is öltött a gazdasági gyarapodás, a módos családok ekkor váltják vert falú lakóházaikat kőből épültekkel, s megjelennek a paraszti portákon a gazdasági épületek, de továbbra is megmaradtak a földbe mélyített hombárok. Az 1860-as évek végén a 385 magánházból 24 épült kőből, 49 vegyes építésű (kő és vert fal, rendszerint az alap és az utcai homlokzat épült kőből) 321 pedig sárból épült vert falú épület. Bizonyos következtetéseket vonhatunk le a műveltségi viszonyok alakulásáról: jelentősen megnőtt az olvasni és írni tudók száma — 1335 fő —, csak olvasni 114-en tudtak/1'1 Az analfabéták számának alakulásából egyértelmű adatsort nem állíthatunk össze, ugyanis a nem iskoláskorú gyermekeket is felvették az írni, olvasni nem tudók közé.

Jelentős eredmények mutatkoztak az oktatásügy területén, a tárgyi feltételek javultak. 1860-ban a régi iskolaépületet új épület váltotta fel. Az 1868. évi népiskolai törvény publikálásakor a katolikus iskola felekezeti jellegét megtartotta, s a jelentős anyagi gondokkal küzdő református iskola is megtartotta státuszát. Sőt, egy ideig a zsidó kereskedők is tar-tottak fenn iskolát (az izraelita felekezet létszámának alakulása: 1863-ban 46 fő, 1869-ben 58 fő), de az 1870-es évek közepétől gyermekeik a katolikus iskolát látogatták. Ebben az időszakban Schlotter Endre kántortanító igen eredményes oktatói munkát végzett, vezette az ismétlő iskolát is. Kolossvári Miklós tanfelügyelő személyesen ellenőrizte az ismétlő iskolában folyó munkát, s megállapította, hogy a felnőttek oktatása megfelelő. A katolikus iskola tanulói pedig földrajzból, természettanból bizonyították előmenetelüket/0

Gazdasági nehézségek 1873 után jelentkeztek a községben. Hatására a kereskedők, akik mobil tőkével rendelkeztek és a település politikai életében is fokozatosan előtérbe kerültek, egyesületet hívtak létre. Kereskedők, iparosok és módos parasztok részvételével 1878. március 7-én megalakult az Etyeki Segély Egylet. Tagjainak létszáma két év alatt 162-T-e emelkedett. A helyi kereskedőknél felhalmozott tőke egy része kölcsön formájában kiáramlott a kisparaszti gazdaságokba, s ellenőrzése alá vonta elsősorban a bortermelést és a földművelést. Az egyesület vezetésében prominens szerepet vállalt a vegyeskereskedő Czimbál család, Czimbál György és Czimbál Ferenc. Kezdeményezésükre a község országos és heti vásárok tartására kért engedélyt. Nemcsak a kereskedők — 4 vegyeskereskedő és 7 szatócs —, hanem az iparosok — 4 asztalos, 1 lakatos, 1 bognár, 1 ács, 1 szíjgyártó, 5 csizmadia, 1 szűcs, 7 szabó, 5 cipész, 3 kádár, 5 kovács, 4 takács — sőt, a lótenyésztéssel foglalkozók érdekeit képviselve kértek engedélyt 4 országos állat- és kirakodó vásár, valamint minden hét csü-törtökén heti vásár tartására. Túlzottnak bizonyult kérésük, márcsak azért is, mert a váli járásban 7 község rendelkezett vásártartási joggal. Ezt vette figyelembe a Kereskedelemügyi Minisztérium is, amikor 1878. júniusában évente két országos vásárt engedélyezett, minden év május 9—10-én és szeptember 9—10-én. A heti vásárokat oly módon engedélyezte, hogy a község nem kapta meg a helypénzszedés jogát.⁴⁶

Etyek nagyközség közigazgatásában 1872-ben következett be változás,

körjegyzőségi székhely lett. Bot kisközség adminisztratív ügyeit a nagyközségi hivatal látta el. A kialakult közigazgatási szervezet 1927-ig állt fenn. Ekkor szüntették meg Bot kisközség státuszát és csatolták a külterületi lakott helyekkel együtt Etyekhez.

A nagyközség szervezetét a községi szabályrendelet alapján tanulmányozhatjuk: a 26 főből álló képviselő-testületben 13 fő a legtöbb adót fizetőket (virilis) képviselte, 13 tagja pedig választás alapján gyakorolta jogait. Hivatalból volt tagja a testületnek a bíró, a törvénybíró, a jegyző, a községi pénztárnok, az adópénztárnok (1921-től adóügyi jegyző), a közgyám és a községi orvos. A képviselő-testület negyedévenként tartotta üléseit, hatáskörébe tartoztak a költségvetéssel, a község törzsvagyonával kapcsolatos ügyek, a közmunka, a pótdó-kivetés, az alapítványok, a közművek, az építkezések, a szegényellátás ügyei. Döntött az előljáróság, a segéd-, kezelő- és szolgaszemélyzet javadalmazásának kérdésében, szabály-rendeleteket alkotott. Tevékenysége a nagyközség közigazgatásának lényeges láncszemeit fogta át. Az adminisztratív ügyeket az előljáróság látta el, tagjai: a bíró, a törvénybíró, a vezető jegyző, a közgyám, a községi pénztárnok, az adópénztárnok, a községi orvos és 7 esküdt.⁴⁷

Etyek közigazgatásában a mindenkori vezető jegyző tevékenysége, állásfoglalása bizonyult döntőnek, a hivatalvezetésen túl jelentős politikai szerepet is betöltött. Állásfoglalásával messzemenően befolyásolni tudta a képviselő-testület határozatait.

Számottevő gazdasági fellendülés az 1880-as években nem következett be, az 1850—1873 között megfigyelt prosperitást a szőlőművelő községben a filoxéra pusztítása törte meg. Etyeket a szőlők pusztulása igen érzékenyen érintette, hiszen több mint 800 holdon műveltek szőlőt, s a bortermelés

közel egy évtizedes kiesése, illetve stagnálása a kisparaszti gazdaságok esetében is jelentős jövedelemcsökkenést eredményezett.

1885 júliusában észlelték először a filoxéra pusztítását, s a megyei törvényhatóság szigorú intézkedéseket léptetett életbe. Zár alá helyezték a szőlőket és kerteket: „Etyek község határában levő összes szőlőterületről esetleg olyan kertekből, melyekben egyes szőlőtőkék állanak, gyökeres vagy gyökértelen szőlővessző, szőlőnövény, szőlőlevél és általában a szőlőtő minden egyéb alkatrésze — a szőlőfürt kivételével — továbbá bármilyen fa- vagy cserjenemű ültetmény, használt dúcok és szőlőkarók, szőlőlevélbe csomagolt bárminő tárgyak kivitele, s úgy e tárgyaknak egyik szőlőből a másikba való átvitele tiltatik. A filoxéra könnyen elhurcolható és a szőlőművelésre kiszámíthatatlan károkat okozó rovar lévén, az Etyek községgel szomszédos községek szőlőbirtokosai egyúttal figyelmeztetnek, hogy a zár alá helyezett területen foglalkozó szőlőmunkásokat szőlőikben alkalmazni óvakodjanak, minthogy ezek lábbeliökön, ruháikon, de főleg munkaszereiken a szabad szemmel nemigen látható rovar a még egészséges szőlőkbe könnyen elhurcolhatják.”⁴⁸

Nemcsak Fejér megyét és a környező törvényhatóságokat sújtotta a filoxéra, hanem az ország egész szőlőállományát is. Hatásos védekezésnek a szigorú intézkedések betartása és a szénkénegezés bizonyult. Mindez jelentős jövedelemkiesést eredményezett, ugyanakkor együtt járt a termelési költségek növekedésével. Fejér megyében a földművelésügyi minisztérium szénkénegeztetőket létesített, az etyeki szőlősgazdák a maraton- vásári raktárból biztosították szükségleteiket. Állami támogatásban részesültek az új telepítések tulajdonosai, ellenálló amerikai szőlőalanyok honosodtak meg a szőlőhegyeken. A filoxéra mellett 1892-ben megjelent a peronoszpóra, e gombabetegség ellen csak a permetezés nyújtott védelmet, így a századfordulóra igen költséges, munkai igényes termelési ággá vált a szőlőművelés.

Az etyeki szőlőbirtokosok érdekeik védelmére hegyközségi szervezetbe tömörültek, a hegyközség felügyelete alatt 754 hold 1460 négyszögöl szőlőterület állt. Az új telepítésekkel, a termelési költségek növekedésével összefüggő kiadásokra kölcsönöket vettek fel a szőlősgazdák. Elsősorban az Etyeki Segély Egylet, amely Czibbal Ferenc igazgatása alatt takarékpénztárrá alakult, nyújtott hiteleket. A szőlőtulajdonosok áldozatos munkája a századfordulón hozta meg a kívánt eredményt, az etyeki bort Törley József budafoki pezsgőgyára vásárolta fel. Kialakult a borkereskedelemből élők csoportja, a borügynökök a pezsgőgyártáshoz szükséges alapanyagot közvetítették a termelőktől a felhasználóhoz.⁴⁹

Növekvő gazdasági gondok közepette a politikai küzdelmek a néppárt színre lépésével erősödtek fel a községben. Helyi szószólójuk Magdics István esperes plébános volt. Fellépésük nem maradt hatás nélkül, a függetlenségi párt hívei igyekeztek ellensúlyozni befolyásuk megnövekedését. Olyan személyiség állt a függetlenségi élén, mint Czibbal Ferenc, aki az Etyeki Olvasókör tagságát győzte meg a néppárt tömegbefolyásának megakadályozásáról. Az Etyeki Olvasókör 1888-ban alakult, s célkitűzéseiket alapszabályban rögzítették: „az olvasás, társalgás, kölcsönös eszmecsere, népszerű felolvasások által a művelődést előmozdítani és a házasságot magyar szellemben ápolni és nevelni.” Kettős feladatot töltött be tehát az egyesület, egyrészt a maga szerény eszközeivel igyekezett elősegíteni a német ajkú lakosság asszimilációját, másrészt választóképes tagjait mozgósította az országgyűlési választások idején. Lényegében az Etyeki Olvasókör ellensúlyozására alakult meg 1894 májusában az Etyeki Katolikus Polgári Olvasókör, az egyesület a néppárt helyi híveit tömörítette, s széles körű agitációs munkát kezdett meg 1895-ben.⁵⁰

A millenniumi ünnepek —■ ha rövid időre is — csökkentették a politikai küzdelmek élét. Etyek lakossága május 17-én emlékezett meg a honfoglalásról. A község tanácstermében tartott díszközgyűlés szónoka Magdics István esperes plébános volt, ő celebrálta az ünnepi szentmisét is.

Délután néppünnepevényen vett részt a lakosság, este pedig a katolikus polgári olvasókör emlékezett meg a magyar nép múltjáról. „Az öröm és lelkesedés általános volt, bizonyáságul annak, hogy Etyek lakossága, ha nagyobbbrész németül beszél is, de szíve magyar” —■ összegezte a nap eseményeit a Fejér megyei Napló tudósítója.

1896 augusztusában minden korábbinál erőteljesebben kezdődött meg a választók megnyerése. Az 1892-ben összeállított választói kataszter adatai alapján megállapíthatjuk, hogy az országgyűlési választások igen szűk réteget érintettek: az összlakosság — 2745 fő — csupán 6,2%-a — 170 íő — rendelkezett választójoggal, mégis a választások idején fellendülő politikai mozgalmak, a pártok képviselőinek beszédei nemcsak egy szűk réteg állásfoglalására hatottak, hanem a választójoggal nem rendelkezők magatartását, közhangulatát is befolyásolták. Augusztus 9-én Apponyi Géza gróf, a néppárt egyik országos vezetője tartott programbeszédet, október 20-án a függetlenségi párt jelöltje, Lits Gyula sietett ellensúlyozni a nép-párti propagandát. Egyik párt sem tudott többséget szerezni a választók körében. Közel 50%-uk támogatta a. néppártot, s Lits Gyula Czimbal Ferencnek, a takarékpénztár igazgatójának támogatásával a függetlenségi eszméknek nyerte meg a választók felét.⁵¹

A néppárt és a függetlenségi párt hívei között kiobbant ellentétek az országgyűlési választások után a római katolikus iskola ügyében csúcsosodtak ki. Erre az iskolaszék 1898. augusztus 15-i határozata adott alkalmat, ugyanis az iskolaszék a vezetése alatt álló iskolát 1899. január 1-től a politikai község támogatása nélkül, kizárólag a római katolikus vallású lakosok által fizetendő iskolaadó igénybevételevel akarta igazgatni. Etyek képviselő-testülete e határozatot tudomásul vette, s az 1899. évi költségvetésből törölte az iskolai kiadásokat. Meg kell azonban állapítanunk: az iskolaszék határozata nem volt megalapozott, mert saját hatáskörben nem tudta biztosítani az iskola fenntartási költségeit: a tanítók fizetését, a tanszereket, a tüzelőanyagot, az épület karbantartását. Kényszerhelyzetbe jutott a politikai község, s a korábbi gyakorlatnak megfelelően gondoskodott az iskola fenntartásáról, biztosította az oktatás zavartalan menetét. Évente változó mértékű, a községi egyenesadótól függően 15—18%-os iskolai pótagót állapított meg. Czimbal Ferenc képviselő-testületi tag olyan értelmű határozatot sürgetett, hogy a politikai községre csupán 5%-os iskolai pótagót vessenek ki, mert a politikai község nem vállalhatja a római katolikus egyházközség tagjaira háruló terheket. Ezt követően kölcsönös vádaskodások kezdődtek, részben az iskolaszék, részben a képviselő-testület között, de az iskola ügye mindinkább Magdics és Czimbal politikai ellentétévé fajult.

Czimbal Ferenc koncepciójába inkább beleillett egy állami iskola, mint egy római katolikus, már csak azért is, mert őt gazdasági kérdések kötötték le, s ezek megvalósításához szüksége volt a község támogatására, anyagi erőforrásaira.

Gazdasági elképzeléseinek homlokterében egy, a községben átvezető vasút megvalósításának terve állt. Megvalósítására két alternatívát dolgozott ki: a minimális programban a Herceghalomtól Etyekig építendő szárnyvonal szerepelt, a nagyobb szabású tervet a fumei vasútvonalhoz kapcsolta oly módon, hogy Székesfehérvár—Pákozds—Pázmánd—Vál— Etyeken át vezetendő vasútvonal Torbágnál csatlakozik a budapesti fővonalhoz. Az előbbi koncepció kivitelezése érdekében 1907-ben a járás székhelyén, Válón tanácskoztak az érdekelt községek képviselői. Mindkét tervet — az általános pénzhiány miatt meghíúsult, sőt, Fejér vármegye sem lelkesedett a szárnyvonalak kiépítéséért, mert a Székesfehérvár— Bicske, valamint a Székesfehérvár—Sárbogárd helyi érdekű vasútvonalak átadásával megoldottnak tekintette a megye vasúti közlekedését.⁰²

A római katolikus iskola fenntartásának kérdését tehát a vasútépítési tervek is motiválták, miután azok meghíúsultak, lassan elcsitult az iskolaszék és a képviselő-testület közti ellentét. Azzal zárult a konfliktus, hogy az 1898 előtti állapotot állította helyre a vallás- és közoktatásügyi miniszter: az iskola

fenntartása a politikai község feladata és továbbra is segélyeznie kellett a községben működő református népiskolát is.³

Községi szinten jelentősnek mondható beruházások valósultak meg a század első éveiben. Felépült az orvos lakása, személyes tulajdonú gyógyszerár kezdte meg működését, s felépült a két helyiségből álló járványkórház is. A tűzvédek megakadályozására Britvetz Lajos jegyző parancsnoksága alatt jól szervezett önkéntes tűzoltóegyesület működött. 1913-ben felújították a tűzoltó szertárat is. 1912-ben megkezdődött a községi óvoda építése, az új létesítményre 20 000 korona kölcsönt vettek fel, s igénybe vették a vallás- és közoktatásügyi minisztérium segélyét is. Napközi otthon létesítését azonban elvetették, az alispánhoz eljuttatott határozatot azzal indokolák, hogy a községben „régitől fogva az a szokás, hogy a mezei munkára menő szülők, ha gyermekeiket otthon gondos felügyelet alatt nem hagyhatják, a mezőre magukkal viszik, ott közelükben tartják.”

Gondot fordítottak a belterület karbantartására is, kavicsal, murvával borították az utcákat, a Pusztázamori utca kikövezését 1912-ben határozták el. A Székesfehérvári Államépítészeti Hivatal 1914 tavaszán megkezdte az Alcsút—Etyek—Bia községeket összekötő út felújítását. A felújítási költségek csökkentése érdekében arra kérte a községet, hogy a kőbányából ellenszolgáltatás nélkül termelhessek ki a követ. Azzal járult hozzá a képviselő-testület a kéréshez, hogy a vértpusztai szőlőktől az alcsúti határig szőrt kővel építsék ki az utat.

Burger Simon körorvos javaslatára megszüntették az ún. Magyar kúl-nál az állatok itatására felállított vályúkat. 1908-ban határoztak arról, hogy a kutat befedik és szivattyúval látják el. 1911-ben a Székesfehérvári Kultúrmérnöki Hivatal tervei alapján a forrást betonmedencével vették körül, föléje egy kupolaszerű boltozatot emeltek, a túlcsgoló vizet elvezető csatornát pedig kiköveztették.

Az első telefonkészüléket 1909-ben vezették be a községbe, nevezetesen a községi elöljáróság, az Etyeki Takarékpénztár épületébe és Fleisch- mann Ignác kereskedésébe. Évek óta gondot jelentett a postai küldemények szállítása, illetve a postai küldemények többnapos késéssel érkeztek a községbe. 1904-ben kéréssel fordultak a Soproni Posta és Távirat Igazgatóságához, hogy Bia és Etyek között postakocsijáratot rendszeresítsen. A járat felállítására azért nem került sor, mert a képviselő-testület nem szavazta meg a 80 korona szállítási többletköltséget.⁵⁴

*

1914 augusztusában, a Szerbia elleni hadüzenettel egy időben általános mozgósítást rendeltek el. A háború híre lelkesedéssel töltötte el a lakosságot, csak az év őszétől a sebesültekről, a holtakról érkező tudósítások töltötték el aggodalommal az otthoniakat. Mind gyakrabban és egyre tömegesebb méretekben kézbesítették bevonulási parancsokat, s a munkaképes férfilakosság jelentős hányadát az olasz és az orosz hadszíntérre vezényelték. A hadba vonultak a 17. honvéd gyalogezredben, a 17. népfelkelő gyalogezredben, a 6. honvéd huszárezredben, a 31. gyalogezredben és a 3. császárvadász-ezredben teljesítettek szolgálatot.⁸³ Munkaerőhiány lépett fel a községben, amelyen úgy igyekeztek segíteni, hogy orosz hadifoglyokat rendeltek Etyekre. 1914 őszén 40 galíciai menekült érkezett a községbe.⁵⁸ Az I. világháború éveiben fokozottan jutott érvényre a szociális nyomorúság. A hadisegélyek nem csökkentették az ellentéteket, megnőtt a hadiözvegyek, hadiárvaik száma. 1917 elejéig a bevonultak közül 17-en haltak hősi halált, számuk 1918. októberéig 150-re emelkedett. A hadbahívottak (620 fő) 24,2%-a esett el a harctereken, megközelítően pontos adatokat sem a sebesültekről, sem a hadifogságba esettekről nem ismerünk.^{0'}

A mind gyakoribbá váló rekvirálások, a közszükségleti cikkek hiánya, a község vezetőinek visszaélései feszült hangulatot teremtettek. A kereskedők felárral, magas haszonkulccsal értékesítették az alapvető élelmiszereket, a hadisegélyek kifizetése a bürokratikus eljárás következtében elhúzódott. Szalai József

etyeki lakosnak a főispánhoz intézett levele rávilágít az elmondottakra: „A tarthatatlan szűk anyagi helyzetünk . . . bátorít alázatos kérésemre. Én, 58 éves apa és egy 49 éves munkaképtelen, hosszadalmas betegségben szenvedő feleség és egy 22 éves lány, igaz 2 és 1/4 kataszteres hold van birtokomban, fiaim támogatásuk által bírtam idáig megélni. A négy fiúgyermekem sorsa röviden. József mozgósításkor a harctérre került. 1914. október 21-én elesett az orosz fronton. András 1915. január 16-án vonult be katonai szolgálatra és ugyanaz év május 19-én elesett az orosz harctéren. Sándor 1915. május 15-én vonult be és a délnyugati harctéren teljesít szolgálatot. . . János 1915. október 15-én vonult be. 1916. március óta egy ideig az orosz fronton, később a román frontra került... A nagy hamisság miatt a jegyző és a főszolgabíró úr nem találtak érdemesnek (hadisegélyre). Napról napra fokozódó élelmicikkek drágulásával valósággal küzdenem kell a folyton növekvő éhnyomorral az életért.”⁰⁸

1918 őszén általános elégedetlenség volt tapasztalható a községben, megnőtt a bizalmatlanság a helyi vezetőkkel szemben, amelyet csak fokozott a frontokról hazaözönlő katonák elégedetlensége.

*

A világháború alatt egyre fokozódott a nincstelenek, a törpebirtokosok nyomora, a rendszeressé vált rekvirálások a középparaszti réteg megélhetését is fenyegették. Futótűzként terjedt el megyeszerte az őszirózsás forradalom győzelmének híre. Etyeken a nép lelkesedése hamarosan dühödt tombolásba torkollott. Ödön-majorban a sóskúti lakosok fosztogattak. A frontokról hazatért katonák álltak az elégedetlenek élére. November 2-án elűzték a vezető jegyzőt, majd 5-én a kora reggeli órákban a kereskedők kifosztására került sor. Tragikus események színhelye lett a község: a fosztogató tömeg megfélemezésére kirendelt csendőrök közül egyet megöltek, s a lövöldözés során egy etyeki lakos is életét vesztette.⁵⁰ Csupán a Buda-pestről kivezényelt katonaság tudta a rendet helyreállítani. De csak fokozatosan javult a közbiztonság. Megbízható lakosokból megalakult a polgárőrség, amelynek tagjai a község belterületén az éjszakai órákban teljesítettek szolgálatot, míg a külterületi lakott helyeken rendszeres őrzőjáratokat szerveztek. Elősegítette a közrend és nyugalom helyreállítását a Magyar Nemzeti Tanács etyeki szervezetének megalakulása is. A testület — a községi elöljárósággal egyetértésben — az élelmiszerellátás megszervezését tartotta elsődleges feladatának. Ugyanis a harcterekről hazatértekkel együtt az ellátatlanok száma meghaladta az 1930 főt. Gyors intézkedésük eredményesnek bizonyult: november végén 329 mázsa gabonát osz-tottak, A készletek biztosítása érdekében pedig Deutsch Gyula bérlőtől 100

mázsa gabonát foglaltak le. A közellátásban meglevő nehézségek enyhítését szolgálta a gazdasági munkák szorgalmazása is. December közepéig 285 holdon még nem fejeződött be az őszi termények betakarítása, elmaradtak a talajműveléssel és a kalászosok vetésével is. Nemcsak helyi forrásokból, de központi alapból is segítették a közellátást: cukrot, kávé, sót, szappant juttattak a körjegyzőségbe, a rézgalic beszerzésével pedig a szőlősgazdák gondjait enyhítették. Ismételten felmérték a hadisegélyre jogosultak számát: 263 család igényjogosultságát ismerték el.⁶⁰

A falvak lakosságát érintő intézkedések azonban nem oldották meg az alapvető problémát; a nincstelenek földhözjuttatását. Pontosabban a földosztás gyakorlati megvalósulása elhúzódott, s újratermelte, elmélyítette a konfliktusokat. Az időközben megalakult községi szociáldemokrata pártszervezet a földkérdés megoldását tartotta egyik alapvető politikai céljának. Vezetésükkel 1919 februárjában létrejött a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének helyi csoportja.¹

Forradalmi átalakulás a Tanácsköztársaság győzelmét követően bontakozott ki. A községi képviselő-testület jogkörét a munkástanács vette át, s április 1-én sor került a direktórium tagjainak

megválasztására is. A választásokon, amelyen a munkástanács 26 tagja volt jelen, Cziegler Ferenc, Tóth Gergely, Staudinger Sebő kapott bizalmat.⁶²

A március 21-e után lezajlott események során a nép képviselői lettek a helyi politikai hatalom birtokosai. Nem központi rendelkezésre kezdte meg tevékenységét a munkástanács, hanem a sajátos, a lokális körülményekből kibontakozó erőviszonyok hatására. Lényegében ezt erősítette meg az április 10-én központi utasításra megismételt tanácsválasztás, amikor a korábban megválasztottak helyükön maradtak, csupán a helyettes jegyzőt nem választották a testület tagjává.

1919. április 10-én a Községi Munkás-, Katona- és Földművestanács választott tagjai:

Cziegler Ferenc

Kritzer Márton

Pressburger József

Knecht Ferenc

Staudinger Sebő

Till József

Petruska Ferenc

Krupp Mátyás

Nebehaj József

Nyer József

Kleofasz Pál

Klumner József

Sörös József

Schwab Ferenc

Speitler Mihály

Kovács András

Tóth Gergely

Pfléger János

Varga József

Schattmann Ádám

Pfléger Károly

Szammer József Dauner János

Speitler Ferenc

Muszhek József

A községi intéző bizottság (direktórium) elnökévé Cziegler Ferencet, tagjaivá Tóth Gergelyt, Staudinger Sebőt és Muszhek Józsefet (pénztárnok) választották.

A Vali Járási Munkás-, Katona- és Földművestanácsba Tóth Gergelyt delegálták.⁶³

Sor került a munkástanács mellett működő szakbizottságok megalakítására is. A művelődési bizottság lebonyolította az iskolák államosításával kapcsolatos adminisztratív feladatokat. Meghatározta a tanítók fizetését, sürgette a felnőttek, az analfabéták oktatásának megkezdését. Jelentős po-

litikai feladatot is teljesítettek, amikor megértették a lakossággal, hogy a volt egyházi iskolákban az ima és a felekezeti tiszteletadás eltörlése nem jelenti a vallásszabadság korlátozását.

A nagybirtok szocializálásával kapcsolatos feladatokat a termelést biztosító bizottság látta el. Termelőszövetkezet alakult a Székesfehérvári Káptalan birtokain. Köztulajdonba vettek 1354 hold 983 négyszögöl szállót, 48 hold 240 négyszögöl rétet, 195 hold 1549 négyszögöl legelőt és 38 hold 704 négyszögöl földadó alá nem eső területet. Az etyeki termelőszö-vekezet vezetőjének feladatkörét Schultheisz Gyula látta el.⁰⁴

A termelést biztosító szakbizottság tevékenysége gazdasági kérdésekben korlátozott volt, nem volt beleszólásuk a termelőszövetkezet gazdasági vezetésébe, s a meg nem művelt területek ügyében sem intézkedhettek. Politikai felügyeletet gyakoroltak, az ezzel összefüggő feladatok ellátása jelentősnek bizonyult. Hiszen az uradalmi cselédek között széles körű fel-világosító munkát kellett végezni, a földosztás elmaradása miatt jelentkező elégedetlenséget le kellett csillapítani.

1919 áprilisában sem javult a lakosság alapvető élelmiszerekkel, közszükségleti cikkekkel történő ellátása. Fokozta a nehézségeket Budapest és a Vörös Hadsereg ellátása is. Csak ideiglenesen enyhített a feszültségen a lakosság körében szervezett önkéntes akció, amelynek eredményeként 25 q gabonát, 30 q kukoricát, 8,4 q babot, 2,5 q lisztet, 2 q burgonyát, 6 kg zsírt és 3765 tojást gyűjtöttek közellátási célokra.¹¹⁵

Nyugalanság volt tapasztalható a kiscgazdák soraiban is. Ismét kezdetét vette a gabona-rekvirálás, a szarvasmarha- és sertésállomány 5%-át pedig a Fejér Megyei Közellátásügyi Népbiztosság vette zár alá. Az igaerő jelentős csökkenését eredményezte Pogány József hadtestparancsnok azon rendelkezése, hogy valamennyi 4 éven felüli lovat vezessenek Bicskére a katonai lószorozó-bizottság elé. Veszélybe került a szőlőbirtokosok bortermése is, a permetezéshez szükséges rézgálicot csak részben tudta biztosítani a munkástanács. A Polgárdi Kő- és Mészipartelemek sietett a község segítségére. Május közepén 5 q rézgálicot szállítottak, a szükséglet pedig meghaladta a 9 q-t.

Elégedetlenség volt tapasztalható a termelőszövetkezetekben is, különösen az Ödön-majoriak tiltakoztak a tejfejadag maximálása ellen. Az aratás megkezdésekor munkabeszüntetéstől kellett tartani. Ugyanis az egyre fokozódó infláció hatására az aratómunkások terményrészeseledést követeltek. A Földművelésügyi Népbiztosság Sallai Vince központi ellenőrző gazdasági biztost rendelte a helyszínre, aki utasította a direktóriumot, hogy a munkabeszüntetőket tartóztassák le, „s mint ellenforradalmárt állítsák forradalmi törvényszék elé”. Az intézkedést a környező helységekből — Sós-kúton, Bián, Gyúron, Alcsúton, Felcsúton, Érden — is kihirdették.^{6'}

Eredményesnek bizonyult Sallai tevékenysége, a községi direktóriumok meggyőző érvelése. Szervezett munkabeszüntetésre nem került sor, a termelőszövetkezetben rendben megtörtént az aratás.

Politikai éleslátásról tett tanúbizonyságot a községi munkástanács, amikor július 22-én napirendre tűzte a munkásház-telep létrehozását, a házhelyek kijelölését. A szociális intézkedés meghozatalára

feszült politikai légkörben került sor. a kül- és belpolitikai helyzet, a községben tapasztalt nyugtalanság nem tétlenségre, hanem újabb tettekre sarkallta a proletárdiktatúra helyi vezetőit. A 100 házhelyigénylő részére 37 holdat vettek igénybe, a telkek nagyságát 300, illetve 400 négyszögölben állapították meg. Földművesek 400, iparosok és tisztviselők 300 négyszögöles területhez jutottak. Körültekintően oldották meg a kisajátítást, ugyanis 27 hold kisbirtokosok tulajdonában volt. Nem a kártalanítás mellett döntöttek, hanem a kisajátított terület tulajdonosait az ödön-majori termelőszövetkezet területéből kárpótolták.<K

A szociális intézkedés végrehajtására már nem kerülhetett sor. A Tanácsköztársaság megdöntését követően félelem és rettegés lett úrrá a községben. Román megszálló egység — egy szakasz lovasság — érkezett Etyekre.¹ Megkezdődött a proletárdiktatúra helyi vezetőinek üldözése. Letartóztatták Dauner János tanítót, Petruska Ferenc kőművest, Tóth Ger- czly kocsmárost, Búzai János, Weisz Ferenc, Geszler Mihály, Winkler Mihály és Geng József napszámosokat, Bencze Mihály és Florváth József gazdasági cselédeket.⁰ A székesfehérvári ügyészség indított ellenük vizsgálatot, vádemelésre azonban egyikük esetében sem került sor. Szeptemberben illetve októberben valamennyien visszatértek Etyekre.

Visszatért hivatalába az őszirózsás forradalom győzelme után elűzött Czánik István vezető jegyző, Teller Ferenc bírór, Spiesz József törvénybíró és az elöljáróság tagjai. Közhírré tették, hogy a „tanács hatalom” valamennyi rendeletét visszavonták és a kormányzat eltörölte a nincstelenek földigényjogosultságát is.

1919 őszén a kizsákmányoltak között napról napra nőtt a nyugtalanság; a gazdasági cselédek munkabérért csökkentették, gabonajárandóságukat családtagonként havonta 20 kg-ban állapították meg. Az élelmiszerárak maximálásával (1 q búza 200 korona, 1 q burgonya 100 korona, 1 kg marhahús 26 korona, a sertéshús kg-onként 30 korona) sem csökkent a fe-szültség. November elején már „általános zendüléstől” tartott az elöljáróság. Népgyűlést hívtak egybe a községi polgárőrség megalakítása érdekében, ami olaj volt a tűzre, mert a nagy számban megjelent ellátatlanok megrohanták az élelmiszerüzleteket. Nyíltan támadták a község vezetőit. Olyan vélemények hangzottak el, hogy „az elöljáróság csak rekvirál a nagyurak részére, a zsebjük tele van pénzzel, magukat (az elöljárókat) mind fel kellene akasztani, meg a nagyurakat, mind betyárokat.”¹

A Bicskei Katonai Állomásparancsnokság helyszínre rendelt alakulata megfékezte a lakosságot. A községi elöljáróság a kisbirtokosok segítségével megszilárdította hatalmát. Támogatták gróf Károlyi József kormánybiztosfőispán vezetésével szerveződő legitimistákat és a Területvédő Liga helyi csoportját is megszervezték. A határozott jobbratolódást népgyűlésen „szentesítették”, olyan határozatot fogadtattak el, amely hangsúlyozta, hogy a lakosság „a jövőben csakis a keresztény magyar nemzeti eszmét szolgálja.”⁷²

Ezen szolgálatra szüksége is volt a helyi politikai erőknél, de a kormánynak is, mert az osztályellentétek országszerte fokozódtak. Helyi viszonylatban sem sikerült megtörni a munkások és földnélküliek szervezkedését. 1922 júliusában nagyobb mennyiségű röpcédulára és a szociáldemokrata pártba toborzó belépési nyilatkozatra bukkantak. A szervezők valamennyien Budapesten dolgozó helyi iparosok voltak, közülük 19 főt a csendőrség őrizetbe vett. Eljárás nem indult ellenük, s a fővárosi ügyészség azzal az utasítással helyezte őket szabadlábra, hogy kommunista érzelmük miatt rendszeres felügyelet alatt tartandók.[!]!

Az I. világháborút követően kiteljesedő gazdasági válság hatásának csökkentésére 1922-ben a községben is megalakult a nyomorenyhítő bizottság. Szociális kérdésekkel foglalkozó testület munkájában 7 földműves, 14 értelmiségi, 4 iparos és kereskedő valamint 2 háztartásbeli vett részt. Nagy Ipoly segédlelkész, akit a váli járás segélybizottságába delegáltak, látta el az elnöki feladatokat,

Priszlinger Antal kántortanító pedig a jegyző feladatkörét. Támogatásáról biztosította a bizottság munkáját a képviselőtestület is, de meg kell állapítanunk: jelentősebb eredmény nélkül, mert nem tudtak munkaalkalmat teremteni a községben, s a meghirdetett gyűjtőakció sem zárult jelentős sikerrel. Az Etyeki Polgári Olvasókör és a Római Katolikus Olvasókör kezdeményezésére analfabétatanfolyamot indítottak, a háziipari tevékenység fellendítése érdekében kosárfonással ismertették meg az ínségeseket. 1922—1923 telén stabilizálódott a helyzet, a munkanélküliek, ha a községben nem is, de a fővárosban alkalmi munkát mindig találtak. Így a községi elöljáróság mindössze 22 személyt vett fel a segélyezendőkhöz lajstromába.⁷⁶

Szociális feszültségek, szociáldemokraták szervezkedései arra ösztönözték Fejér megye vezetőit, hogy figyelmüket az 1922. évi választásokra összpontosítsák. Nagy Pál főispán a jegyzők segítségével tájékozódott a választási küzdelmekről. Czánik István 1922 tavaszán számolt be a főispánnak a választók hangulatáról. Jelentésében kiemelte: a választók véleménye még nem alakult ki. Programbeszédet egyetlen jelölt sem tartott, sőt, azt sem tudták, hogy a hivatalos jelöltön kívül kik fognak még fellépni s milyen programmal a váli választókerületben. A hivatalos jelöltnek, Vasadi Balogh Györgynek komoly ellenfele lehet a községben Pátrovits János pusztazámori lakos, akit a választók nagy része személyesen ismer. Ugyancsak a hivatalos jelölt ellen lépett fel a római katolikus esperes plébános Fritzenschajt János, aki kijelentette: „mindent elkövet, hogy a kormány jelöltje egyetlen szavazatot se kapjon.” Bonyolította a helyzetet, hogy Vasadi Balogh propagandát még kortesei útján sem fejtett ki a községben. Tömegbefolyása csak azt követően növekedett, hogy a községi értelmiség támogatta, s befolyását érvényesítve a választók jelentős részét a hivatalos jelölt mögött sorakoztatták fel. Az etyeki választók közel 2/3-a a választási küzdelemből győztesen kikerülő Vasadi Balogh Györgyöt támogatta.⁷⁵

Már a választásokat megelőzően az érdeklődés homlokterében a Nagyatádi-féle földreform végrehajtása állt. Jóllehet 1921 tavaszán kezdődtek meg a helyi tárgyalások, csak 1924-től következett be változás. A házhelyek kiosztását késleltette, hogy a község belterületének közvetlen közelében a kiskgazdák földjei területek el, s az igénylők, szűkös anyagi helyzetük miatt, nem tudták megkezdeni az építkezést. Práger Mór, a székesfehérvári káptalan birtokainak bérlője azzal igyekezett elejét venni a földigénylők között jelentkező elégedetlenségnek, hogy 90 hold kukoricaföldet adott ki harmados művelésre. Hosszas tárgyalások után az etyeki földigénylőket a Melternich-Sándor család boti uradalmából elégitették ki, közel 480 hold földet osztottak fel.⁷⁰ A Nagyatádi-féle földreform végrehajtása a birtokviszonyokban nem eredményezett döntő változást, a nagybirtok továbbra is megtartotta vezető szerepét. A paraszti társadalmon belül megnőtt az életképtelen kiskgazdaságok száma, így a házhelyek, a földek juttatása csak ideiglenesen enyhítette a társadalmi feszültségeket.

Etyek közigazgatásában fordulóponthoz jelentett a közigazgatás egyszerűsítéséről, valamint a kis- és nagyközségek pénzügyi egyensúlyának helyreállításáról szóló belügyminiszteri rendelet. Ekkor vetődött fel konkrét módon Bot kisközség Etyekhez csatolása. Az egyesítést elősegítő tényezők közül első helyen kell kiemelni, hogy 1872-től a körjegyzőség székhelye Etyek, itt látják el a közigazgatási teendőket, az adóbefizetéseket, az egészségügyi szolgálatot, s a közszükségleti cikkeket is a nagyközségben szerezték be a kisközség lakói.

1927. március 31-én csatolták Bot kisközséget Etyekhez. Ugyanakkor egészítették ki a képviselőtestületet is. Lüley Rezső uradalmi intéző, Csallner Viktor uradalmi ellenőr, Izinger Antal uradalmi bognár és Negro Tibor uradalmi segédtsízt lett az etyeki képviselő-testület tagja. Módosították a nagyközség szervezeti szabályrendeletét: 38 főre emelték a képviselő-testületi tagok számát (19 virilis, 19 választott) is. Változott az elöljáróság összetétele is: a községi bíró, az önálló hatáskörrel rendelkező jegyzők (közigazgatási és adóügyi), a törvénybíró, a 10 tanácsbeli esküdt, a közgyám, a pénztárnok és a községi orvos látta el a nagyközség elöljáróságának feladatait.⁷⁷

*

A község történetében az 1920-as évek közepétől a nemzetiségi kérdés, pontosabban a német ajkúak politikai, gazdasági és kulturális viszonyai kerültek előtérbe. Kezdetben kulturális téren jelentkező mozgalom mindinkább politikai szervezetet öltött, s a 4—5 emberöltőn át lojalitását bizonyító német ajkú lakosság a feléledő pángermán eszmék hatására szembekerült a magyar nemzeti érdekekkel. A német ajkúak természetes asszimilációja megtorpant, igen erőteljes népi német tudat alakult ki. Ennek volt következménye, hogy állandósult a két évszázadon át együtt élő magyar és német lakosság konfliktusa.

Nemzetiségi viszonyok:

Év	összlakosság	Magyar %	Német %	Megjegyzés		
1900	2946	427	14,50	2519	85,50	A magyarok lakta Bot kisközséget 1927-ben csatolták Etyekhez
1910	3114	388	12,50	2726	87,50	
1920	3311	594	17,05	2717	82,05	
1930	4004	867	21,80	3137	78,20	

Nem a magyar hatóságok részéről volt tapasztalható a nemzetiségi kérdésben oly gyakran feléledő türelmetlenség, az ellenforradalmi rendszer az 1868-as liberális nemzetiségpolitikát tartotta megvalósítandónak, elhatárolta magát az erőszakos asszimilációtól, s a konszolidáció a nemzetiségi politika terén is megvalósult: az 1923-ban közzétett ún. Bethlen- féle nemzetiségi rendelettel, majd a nemzetiségek közjogi helyzetét az 1924. évi II. te. kodifikálta.

1922 nyarán a magyarországi németek ügyeinek intézésére kormánybiztosságot hozott létre a minisztertanács. A kormánybiztosság élére kinevezett Steuer György feladata volt a német ajkúak gazdasági, kulturális,

szociális helyzetének felügyelete. Az elhatározást az a törekvés hatotta át, hogy a kormányzat rendszeresen tájékozódjék az ország — létszámát tekintve — legjelentősebb nemzetisége helyzetéről, s a német ajkú magyar állampolgárokat távol tartsa a pángermán mozgalomtól.

Fejér megye főispánja, Nagy Pál, nem osztotta a minisztertanács koncepcióját, az eddig elszigetelten jelentkező nemzetiségi mozgalmak egységes szervezetbe tömörülésétől tartott. Bethlen Istvánhoz intézett levelében kissé elnagyolt képet festett helyzetükről. Azt fejtegette, hogy a „megye német községei már teljesen elmagyarosodtak. Az ifjabb generáció kizárólag magyarul beszél, s csupán az öregek tudnak még németül. Éppen ezért a nemzetiségi kérdés esetleges mesterséges felébresztésének elkerülése végett egyelőre szükségtelennek tartok bármilyen intézkedést”. Végül

arra kérte a miniszterelnököt, hogy Fejér megye ne tartozzék a kormánybiztosság hatáskörébe, mert itt a nemzetiségi kérdés már a múlté.⁷⁸

Nagy Pál véleménye mögött nem a tájékoztatlanságot kell felfedeznünk, hiszen az 1920. évi népszámlálás megyei adatsorait a kormányzat helyi képviselője is ismerte. Jól tudta, hogy a törvényhatóság összlakosságának 11,6%-a német ajkú (Magyarország összlakosságának 6,9%-át tette ki a németiség). Sokkal inkább tartott az alig elcsendesült nemzetiségi mozgalmak újabb feléledésétől.

Etyeken a németiség önrendelkezési joga kulturális téren, az anyanyelv használatában valósult meg a legeredményesebben. 1920 tavaszán az előljáróság a hivatali nyelvhasználat kérdésében 7:5 arányban a magyar nyelv mellett döntött. Képviselő-testületi jegyzőkönyveket magyar és német nyelven szerkesztették, igaz, erről a határozatról két hónap múlva már „megfeledeztek”, 1920 júniusától csak magyar nyelven készültek a jegyzőkönyvek. 1923 őszén az iskolaszék tagjai ismételt felvetették a német nyelv használatát. Törekvésük nem járt sikerrel, mert a helyi „vezető emberek” igen erős ellenállása megghiúsította tervüket.⁷⁹

Alapvetően 1924 nyarán változott meg a magyarországi németek nemzetiségi mozgalma. Budapesten megalakult a Magyarországi Német Népművelődési Egylet (Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein) azzal a céllal, hogy „minden politikától mentesen” a magyarországi németek kulturális érdekeit előmozdítva, népi sajátosságait, nyelvét, szokásait ápolja.

Az MNNE vezetőségében a Fejér megyei német ajkúakat Einwachter József vértésacsai kovácsmester képviselte. A budapesti zászlóbontás után a megyében is megalakultak a Volksbildungsverein helyi csoportjai. A szervező munka azonban nem bizonyult zökkenőmentesnek. Időben is elhúzódott, 1926 és 1930 között alakultak meg az MNNE helyi csoportjai, amíg Vértésbogláron 1926. március 16-án jött létre az egylet, addig Száron 1929-ben, Pusztavámon 1930. november 15-én, Móron — a megyei németiség központjában — csak 1930. november 16-án.

Jelentős előkészületek után 1926. március 25-én jött létre a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület Etyeki Fiókja. Megválasztották az egyesület helyi végrehajtó bizottságát; elnök, alelnök, pénztárnok, ellenőr, négy rendes és öt póttag látta el a feladatokat. Díszelnökké Fritzen-schaft János esperes-plébánost választották.

Az egyesület 99 fővel kezdte meg tevékenységét: 74 gazdálkodót (földműves), 14 iparost, 6 kereskedőt és borügynököt, 3 munkást és 2 értelmiségit találunk az alapítók között. A végrehajtó bizottságban 6 gazdálkodó, 2 kereskedő és borügynök, 1 iparos, 1 értelmiségi, a póttagok között 3 gazdálkodó, 2 kereskedő és borügynök foglalt helyet.⁸⁰

Az MNNE megalakulása után elsősorban kulturális területen tevékenykedett, ezért is összpontosult a vallás- és közoktatásügyi minisztérium figyelmére a kisebbségi tankötelesek anyanyelvi oktatására. Fejér megye német községeiben a tanulók az elemi iskola 2. osztályában kezdték meg német nyelvű tanulmányaikat; anyanyelvükön írtak, olvastak és a hittant is anyanyelvükön hallgatták. Etyeken is C-típusú nemzetiségi oktatással találkozunk; ebben az iskolatípusban a magyar nyelv nem szorult háttérbe, mert valamennyi tantárgy tanterv szerint előírt anyagát magyar nyelven dolgozták fel. Hasonló volt a helyzet a váli járás valamennyi német ajkú községében, így Diósdon (az összlakosság 46,2%-a német), Mányon (22,8% o), Száron (76%), Újbarok községben (96,6%), Vértésacsán (80,8%), Vértésbogláron (86,3%).

A felsorolt községekben a r. k. istentisztelet nyelve zömében német nyelvű. Etyeken csupán a nemzeti ünnepeken, a vasárnapi csendes misén és kettős ünnepek második napján a nagymisén volt

magyarnyelvű az istentisztelet. A járás területén Vértesbogláron tartották kizárólag német nyelven az istentiszteletet, Száron csak a Szent István-napi és a március 15-i volt magyar nyelvű.⁸¹

1931. március 5-én kántortanító-választásra került sor Etyeken, a korábbi kántortanítót Balassa (Babl) Rezsőt a székesfehérvári egyházmegye elmozdította állásából, mert a német lakosság körében a pángermán eszméket terjesztette, s az 1927-ben megszervezett leventezenekart jobboldali célkitűzéseknek rendelte alá. A leventezenekar tevékenységének felülvizsgálata során a váli járás leventefelügyelője a pénzkézelés terén szabálytalanságot tapasztalt. Erre Balassa kétségbe vonta a rézfúvószenekar egyesületi jellegét, azt magánzenekarként kívánta működtetni. Így akarta kivonni rézfúvósait a járási és megyei hatóságok felügyelete alól.

Balassa eltávolítása minden korábbinál erőteljesebben hozta felszínre a német ajkú lakosság és a pángermán törekvések kapcsolatát. Polarizálta a község felekezeti és politikai vezetőit is. Tőke István r. k. plébános Balassa menesztését az eseményeket megelőzően is sürgette, ezért a hívők egy jelentős részével összeütközésbe került. Állandósult a plébános és Balassa hívei közti ellentét, s a konfliktus a kántortanító-választás napján nyílt ellenállásba torkollott.

Teller György és társai szervezeten léptek fel, mintegy 800—1000 fős tömeg élén gyülekeztek a templomkertben és a templom előtti téren. A választást megelőző napokban feléledt az országgyűlési választások elengedhetetlen kelléke, a kortesbor és kortesvacsora. Ily módon jelentős tömeget vonultattak fel maguk mögött, s meg is hiúsították a kántortanítóválasztást. Inzultálták Tőke István plébánost, Lakatos Frigyes bicskei és Gáger József biai plébánost is.

Az események meglepték az egyházmegye és a megyei adminisztráció vezetőit. Széchényi Viktor főispán a váli járás főszolgabíróját rendelte a helyszínre, a székesfehérvári II, csendőrkerület parancsnoka pedig megerősített járőrt vezényelt a községbe.

Nem hátráltak meg az egyházmegye vezetői, Balassa Rezső eltávolítását kimondó határozatukat nem vonták vissza. Annak ellenére sem, hogy Bleyer Jakab és Kussbach Ferenc, az MNNE vezetői vették védelmükbe Balassát. A vallás- és közoktatásügyi minisztériumot felkereső etyekieket Kussbach vezette az ügy kivizsgálásával megbízott államtitkár elé. Közbenjárásuk nem volt eredményes: a vallás- és közoktatásügyi miniszter Balassát a Nógrád-Hont megyei Bárna község elemi iskola tanítójává nevezte ki.

Czanik István vezető jegyző és Tőke István plébános az események előtt is tárgyalt a r. k. elemi iskola államosításáról. Széchényi főispán azonban a felekezeti iskola államosítását nem tartotta időszerűnek. 1930. december 27-én tartott képviselő-testületi ülésen is megvitatták a r. k. iskola államosításának kérdését. Határozatukban (23 igen szavazat, 2 nem) a gazdasági válság okozta pénzügyi nehézségekre hivatkoztak, mert a felekezeti iskola fenntartására kivetett póttadó jelentős tehernek bizonyult. 1928-ban 50%, 1929-ben 40%, 1930-ban 35% volt az iskolai póttadó. Czanik István véleményét a pénzügyi gondok mellett a felerősödő német nemzetiségi mozgalom is motiválta. A járási főszolgabíróhoz eljuttatott határozatot azzal indokolta, hogy megmentse az iskolát „a nemzetiségi agitációtól, melynek — a jelek szerint — nálunk kedvező talaja lesz”.

Felekezeti és politikai szempontok egyaránt szerepet játszottak az iskola államosításának kérdésében. Kétségkívül jelentősebb a nemzetiségi mozgalom háttérbe szorítása volt. Hogy mégsem következett be az államosítás, azt a kialakult helyzet magyarázza. A közigazgatás vezetői a C-típusú iskola ügyében nem akarták elmérgesíteni a viszonyt az egyházmegye vezetőivel, s nem akartak olyan helyzetet sem teremteni, amelyet Bleyer és Kussbach téves politikai koncepciójuk igazolására fel tudott volna használni: nevezetesen, hogy a német kisebbség hazánkban üldözött nemzetiség. A status quo

fenntartása bizonyult a legeredményesebb politikai döntésnek, ugyanis a C-típusú felekezeti iskola döntően a magyar nyelv túlsúlyát biztosította.

Az etyeki kántortanító-választás eseményei nem maradtak a megye határain belül. Foglalkoztatták a sajtót is, a fővárosi lapok közül a Budapesti Kurír számolt be a történekről. Nem maradt hatás nélkül a kormányzat esetében sem; foglalkozott az incidenssel a belügyminiszter és a vallás- és közoktatásügyi miniszter is. A megye vezetőit pedig arra sarkallta, hogy a német ajkú községekben jelentkező jobboldali mozgalmakat megfékezze, Bleyer Jakab tevékenységét háttérbe szorítsa. A józan, a megfontolt erők kerültek az események után előtérbe, ezt bizonyítja egy — a főispánhoz intézett — magánlevél is. „Én teljes erővel hadakozom Bleyer ellen, de soha szándékom nem volt, és soha egy szóval sem téveszttem össze Bleyerrel a hazai németiségünket, amelynek hitem szerint maga Bleyer a legnagyobb ellensége.”⁸²

Ha azokat az okokat keressük, amelyek a pángermán eszmék helyi térhódításához vezettek, elsődlegesen a világgazdasági válság negatív hatását kell kiemelnünk. Romlott a lakosság szociális helyzete, megnőtt a munkanélküliek száma, megélhetési gondokkal küzdöttek a kisparaszti gazdaságok. Az ellátatlanok száma meghaladta a 600 főt, közülük 277 földmunkás, 105 ipari és kereskedelmi alkalmazott, és 220 törpebirtokos. 108 gyermek részére téli ruhára, 60 családnak pedig tüzelőre volt szüksége. Csökkent a mezőgazdasági termelés: 1931-ben búzából 4 q, rozsból 5 q, kukoricából 6,5 q, burgonyából 25 q termelt holdanként. Az értékesítési viszonyok romlása a szőlőművelő községben (a szőlőterület: 850 hold) sajátos módon jelentkezett, a borkészletek felhalmozódtak, több ezer hektoliter bor vált eladhatatlanná. Ennek lett következménye, hogy jelentős adóhátralékkal rendelkeztek.

1931. március közepén az adótartozás meghaladta a 116 ezer pengőt. A tetemes adóhátralék felduzzadását helyi tényezők is befolyásolták. Nevezetesen: 1929-ben fagykár, 1930-ban jégverés sújtotta a környéket. Igen alacsony volt a bor felvásárlási ára is; 8—10 filléres literenkénti árértékű készleteiket nem adták el a bortermelők. Az év végéig tovább súlyosbodott a helyzet, az adósságállomány 116 ezerről 160 ezer pengőre emelkedett. Az összes adózó (1098 fő) közül csupán 480-an fizettek adót. Általánosan elterjedt az a vélemény, hogy adótartozásaikat nem egyenlíti ki, sőt, a kormány az adóhátralékokat el is törli.

Súlyos helyzetbe kerültek a vagyonváltság-földek tulajdonosai — 377 fő •—, tekintettel arra, hogy a részletfizetéseket nem teljesítették. Az adóhátralékok kivizsgálásával megbízott Székesfehérvári Pénzügyigazgatóság megállapította, hogy „Etyek község német ajkú lakossága nemzetiségi izgatás következtében tudatosan, államellenes céllal nem hajlandó az állammal szemben fennálló kötelezettségeinek anyagi tehetségéhez mértén eleget tenni”. Széchényi Viktor főispán a pénzügyigazgatóság állásfoglalását nem tartotta kielégítőnek. További vizsgálatot rendelt el. A váli eljárás főszoigabírája a helyi viszonyokat árnyaltabban ítélte meg, egyértelműen nem a német ajkú lakosságot tette felelőssé, hanem felhívta a figyelmet a szociáldemokrata párt helyi csoportjának agitációjára is.⁸³

Eredményesen kezdte meg tevékenységét 1931 márciusában a szociáldemokrata párt. A szervező munkát megkönnyítette, hogy az 1920-as évek elején jelentős helyi csoportja volt a pártnak. Most, a gazdasági válság mélypontján a társadalmi feszültségek elmélyülése teremtett kedvező helyzetet a helyi csoport munkájához. A pártközponttal rendszeres kapcsolatot tartó csoporthoz iparosok, földművesek, napszámosok csatlakoztak, 6—8 fő vett részt a Budapesten tartott agitátorképző tanfolyamon. A 11 főből álló vezetőséget 3 kőművessegéd, 1 cipézmester és 7 napszámos alkotta. Programjuknak helyi sajátosságot az adott, hogy a tagok többségét alkotó földhözjuttatottak érdekeit képviselve az annuitás megtagadásával a párt célkitűzéseinek megfelelően jártak el. Olyan vélemények

is elhangzottak, hogy „csak össze kell fogni.. ., akkor a hatóságok a tömeg akarata elől meghátrálnak”.^{8/}

A földművesek, napszámosok, szociáldemokraták közös fellépésétől tartó adminisztráció újabb vitézi telkek kialakítását tartotta célszerűnek, „mert a vitézek hazafiasán gondolkodó és fegyelmezetten viselkedő csapata a már teljesen elnémetesedő etyeki magyarságnak visszaadhatná a nemzeti öntudatát, és alkotna egy, a nemzeti szempontból megbízható réteget.” Természetesen az idézett vélemény erősen antiszociális jellegű, s nem a fennálló feszültségek megoldását, hanem további elmélyülését eredményezte volna, mert a vitézi telkeket a részletfizetést megtagadó földhözjuttatottak területeiből akarták kialakítani.

Fizetési nehézségekkel kellett szembenéznie a községi előljáróságnak is. A községi háztartási alap a válságos években deficitesnek bizonyult. 1930 februárjában 8 ezer, majd júliusban 4 ezer pengő kölcsönt vettek fel a Bicskei Takarékpénztártól, de a kölcsön csak ideiglenesen enyhítette a fizetési kötelezettségeket. 1931-ben 5 ezer pengő felvételére kényszerült az előljáróság. Az összesen 17 ezer pengő tartozás visszafizetése elhúzódott, a gazdasági helyzet lassú javulásának eredményeként 1937-ben fejezték be a törlesztést.³⁵

Hasonló gondokkal küzdöttek az adófizetők is. A bortermelők a Székesfehérvári 2. sz. Vegyesdandárparancsnoksághoz fordultak, közel 10 ezer hektoliter bort ajánlottak megvásárlásra. Akciójuk nem járt sikerrel, így az a tervük sem realizálódott, hogy a bevétel 80%-át adófizetésre fordítják. 1934-ben már a földművelésügyi miniszterhez fordultak, arra kértek engedélyt, hogy tartozásaikat borral fizethessék meg. Petíciójuk nem talált — de nem is találhatott — meghallgatásra, mert a felmerülő problémák megoldása — így a bor tárolása, kezelése, értékesítése — az állam terheit növelte volna meg. Különösen a bor kezelése, ugyanis „az adóba mindenki a legrosszabb minőségű borát kívánta beszolgáltatni a kincstárnak”. A községben termelt savanyú, fogyasztásra kevésbé megfelelő bor értékesítése még a harmincas évek második felében is gondot okozott. A borkereskedő-hálózat helyett egy központi borátvevő helyiség kialakítását kérték. 1937-ben 50 ezer hektoliter halmozódott fel a termelőknél. Szorgalmazták az Etyek—Pusztazámor közötti útvonal kiépítését is, mert Sós-kúton át kapcsolatot akartak teremteni a Balatonra irányuló forgalommal.

A bor értékesítése során évek óta visszatérően felmerülő gondok bizonyos szempontból arra ösztönözték a tehetős gazdákat, hogy termékváltást hajtsanak végre. Fokozatosan a tejtermelés lett az egyik legjelentősebb bevételi forrásuk. Közel 400 tehenet tartottak a gazdák, és Budapest közelsége módot adott arra, hogy a tejfölösleget a fővárosban értékesíthessék. Ismét feszültté vált a helyzet, mert a földművelésügyi miniszter az őstermelőknek kiadott tejszállítási engedélyeket 1933. február 28-i hatállyal visszavonta. Csak az Országos Magyar Tejszövetkezeti Központ (OMTK) szállíthatott és hozhatott forgalomba tejet. Úgy tűnt, hogy a kisgazdaságokat ismét „halálos csapás” fenyegeti, ugyanis a tej szövetkezeti központ közölte, naponta csak 387 liter tejet vesz át azzal a feltétellel, ha a község tej szövetkezeti vagy tejcsarnokot állít fel. Az Országos Tejgazdasági Bizottság, amely a tejtermelésre vonatkozó adatokat összegyűjtötte, nem vette figyelembe annak a tejnek a mennyiségét, melyet a kistermelők közvetlenül adtak el a fővárosi fogyasztóknak. Tetézte a gondokat, hogy az OMTK csak a 387 liter tejet fizette ki 20 filléres árban, a többi — ipari tejként — 11 fillérért vette át.

Fokozatosan oldódott a tej értékesítésének problémája, a harmincas évek második felében már 3—4 ezer liter tejet vett át az OMTK. A szarvasmarha-állomány növekedése állategészségügyi szempontokat is felvetett. Hatékonyabbá kellett tenni az állatorvosi szolgálatot. Ez csak úgy volt elérhető, ha Etyek kiválik a bicskei állatorvosi körből és Sós-kút, Pusztazámor községgel együtt megszervezik Etyek székhellyel az új állatorvosi kört. 1939-ben önálló állatorvosi kört szerveztek annak ellenére, hogy sem Sós-kút, sem Pusztazámor nem támogatta az etyeki képviselő-testület kezdeményezését. Szüksége is

volt a nagyközségnek az állatorvosra, mert a korábbi szervezetben a körállatorvos kéthetenként egy-egy fél napot tartózkodott a helyszínen. A harmincas évek végére jelentősen megnőtt az állatállomány. 1939-ben 1170 szarvasmarhát, 520 lovat, 605 sertést, 1222 juhot, 17 szamarat, 63 kecskét regisztráltak.

A II. világháború kirobbanását követően ismételten felerősödött a fasiszta Németországból támogatott pángermán mozgalom. Fejér megye németek lakta településeiben is fellángolt a Volksbund-szervezkedés. Különösen 1940 tavaszán-nyarán, a német fegyverek nyugat-európai győzelmeinek hatására ért el eredményeket. Az 1938 őszén megalakult Volks- bvsnd dér Deutschen in Ungarn Basch Ferenc vezetésével nagyarányú szervező akciót kezdeményezett Fejér megyében. Etyeken 1940. július 21-én alakult meg a Magyarországi Németek Szövetsége helyi csoportja, a zászlóbontás sikerét elősegítette Basch személyes megjelenése is. A helyi csoport tömegbázisát 1940-ben kizárólag földművesek — főként agrárproletárok — alkották, a német nacionalizmus eszméitől elhatárolták magukat a kereskedők, iparosok, az értelmiség pedig következetesen szembenállt a Volksbund törekvéseivel. Szervezeti szempontból az etyeki helyi csoport nem tudta átfogni a község németjeit, belső konfliktusok is megosztották a mozgalmat, nevezetesen: az ifjúsági és a felnőtt tagozat, valamint a volt Volksbildungsvereine vezetői között meglevő ellentétek. A vezetők torzsalkodásai — amelyeket sok esetben anyagi érdekek motiváltak — megosztották a lakosságot is, a német ajkúak nem sorakoztak fel egységesen a Volksbund mögött. Ennek legfőbb bizonyítéka, hogy az 1941. évi népszámláláskor a németek 57,2%-a vallotta magát német anyanyelvűnek és német nemzetiségűnek.⁹⁰

Nem járt sikerrel az 1942. évi SS-toborzás sem, mindössze 24 fő jelentkezett a gyűlölt alakulat tagjai sorába. De ezen személyek vállalták az SS-alakulat tagságát még olyan körülmények között is, hogy megfosztották őket magyar állampolgárságuktól. A fasiszta Németország célkitűzésével való azonosulást erősen motiválta az az anyagi ösztönzés, mellyel családtagjaikat Németországból rendszeresen segélyezték. A Volksbund ifjúsági tagozatának agitációja a leventefoglalkozások bojkottálásában volt eredményes. Kihasználták a 14—17 éves ifjak természetes ellenkezését, s így elérték, hogy rendszeressé váltak a fegyvelemsértések, parancsmegtagadások. Csallner Gusztáv alezredesnek, a leventék katonai kiképző parancsnokának személyes fellépése is csak ideiglenesen szilárdította meg a fegyelmet.⁹⁰

Hazánk német megszállása (1944. március 19.) gyökeresen megváltoztatta a német ajkúak állásfoglalását. A községben állomásozó német katonai alakulat megfigyelés alatt tartotta a környéket, különösen a magyar honvédség bot-pusztai lőszerraktárát. A németellenes magatartást tanúsító gazdáknál rendszeressé váltak a rekvirálások. Felügyeletük mellett került sor a zsidó lakosság —■ Diamant Alajos, Eckstein Márkus, Eckstein Izidor, Bruck Pál, Klein József, Fleischmann Miksa, Fantusz Adolf és Deutsch Helén — deportálására.

Magyarország hadszíntérré válása mind jelentősebb terhet rótt a községre, megjelentek az első menekültek, s a háborús pszichózis fokozta a magyar kormányzat is. Plakátok — „Ez a sors vár ránk is”, „Én harcolok, te dolgozz a győzelemért” — mozgósították az értelmetlen pusztításra. 1944. október 15-e után a községben levő német katonai alakulat mind el-lenségesebben lépett fel, a férfiak jelentős részét német katonai szolgálatra kötelezték, de a nyilas kormányzat is mind gyakrabban adta ki a behívóparancsokat. Októberben, novemberben a 11. honvéd bevonulási központtól (Tata) és a 4. honvéd kiegészítő parancsnokságtól (Székesfehérvár) érkeztek a behívók. November közepén a leventéket is mozgósították, felnőttek és ifjak, több mint 800-an teljesítettek katonai szolgálatot. A háború, a pusztítás értelmetlen voltának felismerése mind gyakrabban készített ellenállásra.

Megnőtt a katonaszökevények száma, az erőszakos SS-toborzások elől menekülve mind többen hagyták el szülőfalujukat. A megszálló németek a szökésben levő Schattmann Antal etyeki lakost elfogták, s december 1-én kivégezték. Hasonló sorsra jutott Zink József kovácsmester, akinek Budapesten oltották ki az életét.

Etyek december 22-én a délutáni órákban közvetlen hadszínterré vált, a visszavonuló németek kocsikra rakatták a deportált zsidó családok javait, a biai úton levő hidat felrobbantották. A felszabadító Vörös Hadsereg tüzérségi tűz alá vette a falut, s 1944. december 24-én bevonult a községbe.

*

Etyek községet 1944. december 24-én szabadították fel a 3. Ukrán Front csapatai. A zömében német ajkú helységben rendkívül vontatottan bontakozott ki a népi demokratikus átalakulás. Noha 1945 tavaszán megalakultak a demokratikus pártok, a néphatalmi szervek, újjászervezték a községi képviselő-testületet, megkezdték a földosztást, mégsem bizonyult egyetlen testület munkája sem töretlennek, s a földosztás is közel másfél évig ideiglenes jellegű volt. A problémák a helyi viszonyokból fakadtak. Nevezetesen: a Volksbund-tagokat, a német nemzetiségű, német ajkú la-kosságot érintő intézkedések az ellentétek és ellentmondások láncolatát indították el, s tartották fenn 1946. március közepéig, a kitelepítés befejezéséig.

Etyek azon kevés számú megyei helységek egyike, amelyek területén a felszabadító harcok nem húzódtak el, lakói sem menekültek tömegesen az ország nyugati vidékére. Sőt, a környező falvakból — Bicske, Mány, Csabái — a fővárosból és az Alföldről érkezett menekülteknek ideiglenesen otthont adott.

Viszonylagos nyugalom jellemezte a községet, az előljárók és a szovjet katonai parancsnokság között jelentősebb nézeteltérésre nem került sor. Annak ellenére, hogy néhány kilométerre Etyektől heves harcok dúltak, megkezdődött a köz- és lakóépületek helyreállítása, a romok eltakarítása. 751 lakóházból 51-nek a tetőszerkezete, 22-nek a falai is megrom-gálódtak, 14 lakóházban azonban helyrehozhatatlan károk keletkeztek. A középületek közül a község háza tetőzetét belövés és bombatalálat érte, a berendezési tárgyak nagyrészt megsemmisültek, a községi irattárat az udvarra menekítették. Nem volt jobb állapotban az iskola, az óvoda, a tűzoltószertár, a járványkórház és a r. kat. templom épülete sem. Szervezett helyreállításuk 1945. február elején kezdődött meg. Felhasználták a községben található építési anyagokat, a mesterek elsősorban a község háza újjáépítésén dolgoztak. Sürgősen biztosítani kellett az előljáróság, az alkalmazottak zavartalan munkavégzésének feltételeit, az irattár megfelelő elhelyezését.

Fischer Mihály bíró és Wagner László segédjegyző irányították a helyreállítási munkákat, az előljárók pedig rendszeres kapcsolatot tartottak fenn a lakossággal. A jegyzői hivatalt Wágner segédjegyző — Eggenberger István vezető jegyző elhagyta a községet — vezette. Munkájának jelentős része a menekültek hazatérését biztosító engedélyek, a közbiztonsággal összefüggő igazolások kiadása, az anyakönyvi bejelentések tudomásulvétele volt. Jelentős közigazgatási tapasztalattal rendelkező segédjegyző, a mostoha körülmények ellenére szabályos ügyrendet és ügyvitelt valósított meg.

Az otthonaikba visszatérőknek kiadott igazolásokból megállapítható a menekültek illetősége és sok esetben a községbe érkezésük időpontja is. Február első felében Törökbálintra, Csepel-szigetre, Nagytarcsára, Vecsés- re, Karcagra távoztak. A szovjet katonai parancsnokság február 9-én a budapesti illetőségűek — 1944 novemberében érkeztek Ödön-majorba — eltávozását érthető okok miatt nem

engedélyezte. A közbiztonsági személyzet tagjainak, az ún. polgári rendőröknek, a szőlőhegyben szolgálatot teljesítő hegyőröknek, a mező- és útőröknek kiadott igazolások szabad mozgást biztosítottak a bel- és külterületeken egyaránt, a lakosság részéről teljesítendő munkák (előfogatok, út- és vasúthelyreállítás) alól felmentették őket.

Február közepén azonban nemcsak a községben, hanem a külterületeken is megkezdődött a háborús károk helyreállítása, megakadályozták a felelőtlen elemek garázdálkodását. Ödön-majorban 1945. február 17-én a gazdasági cselédek összefogására demokratikus testület: üzemi tanács alakult. A testület megszervezésében nem a helyi kezdeményezéseknek volt döntő szerepük, hanem a felsőgallai bányászoknak. Küldöttségük érkezett a majorba, s vezetőjük a mezőgazdasági munkások érdekeit képviselő üzemi tanács megalakításának fontosságát hangsúlyozta. Vázolta az előttük álló feladatokat: a munkák megkezdését, a további pusztítások megfékezését.

Jóllehet a munkásgyűlés egyhangú határozatban állapította meg, hogy az üzemi tanács nem politikai jellegű testület, s hatáskörébe csak gazdasági és szociális ügyek tartoznak, tevékenységével, a mezőgazdasági munkások szervezett összefogásával elősegítette a demokratikus erők kibontakozását. Március végén, április elején a Magyar Kommunista Párt etyeki szervezetének tagjai döntően az ödönmajoriak voltak, s a szervezet titkára Farkas Béla (korábban a bér gazdaság ispánja) lett, akit az üzemi tanács tagjává és a gazdaság vezetőjévé választottak.

Ödön-major mezőgazdasági cselédei a felsőgallai munkások agitáció-jának hatására egységesen léptek fel, az üzemi tanács tagjainak vezetésével hozzáálltak a legsürgősebb munkákhoz: az állati tetemek elhantolásához, a lakó- és gazdasági épületek helyreállításához. Megteremtették a tavaszi munkavégzés előfeltételeit, rendet és fegyelmet tartottak a majorban. Lényegében a község vezetőinek törekvéseit is támogatták, akik tudomásul vették a testület megalakulását, s az ellen sem emeltek kifogást, hogy az üzemi tanács egyik tagját a képviselő-testületbe delegálták.

Fejér megye végleges felszabadulása után felgyorsultak az események. Folytatódott a menekültek hazatérése, s a község lakói is kaptak ideiglenes eltávozási engedélyt. Főként Budapestre mentek, hozzátartozóikat, kórházban fekvő családtagjaikat látogatták meg, de nemegyszer igásállatok vásárlása céljából is felkeresték a fővárost. Ödön-majorban az üzemi bizottság vezetésével megkezdtek a tavaszi mezőgazdasági munkákat. 100 hold árpa, 100 hold zab, 200 hold kukorica, 100 hold borsó, 130 hold len, bab, köles, napraforgó vetését tervezték, összeírták a vetőmag- és az üzemképes erőgépek üzemanyag-szükségletét. A kisbirtokosok és szőlősgazdák is hozzáálltak a földek műveléséhez. De a súlyos igaerőhiány akadályozta a munkavégzés kibontakozását. Nem tudta a gondokat enyhíteni az előljáróság sem; vetőmagot, igaerőt a környező falvakból sem pótolhatták, mert azok is hasonló problémával küzdöttek.⁹⁴

Megkezdődött a demokratikus pártok helyi szervezetének kiépülése: a legaktívabbnak a kommunista párt bizonyult, április 1-én Farkas Béla vezetésével már működött a pártszervezet. Az SZDP, az FKGP és az NPP alapszervezeteinek megalakulásáról nem maradtak fenn adatok, csupán a szociáldemokraták zászlóbontására utaló feljegyzés található a községi előljáróság irataiban: április 4-én és 11-én Willinger József a „szociáldemokrata párt ügyében” Budapestre távozott.⁹⁰

A demokratikus pártok szervezeteinek folyamatban levő kiépülése megnehezítette a nemzeti bizottság létrejöttét. Szervezett politikai erőként a kommunisták követelték a testület megalakítását. Erőfeszítésük eredményeként április első hetében már működött a nemzeti bizottság. Tagjainak pártállásáról az állapítható meg, hogy az MKP, az SZDP és az FKGP képviselői vettek részt a testület munkájában. Viszont az NPP és a PDP nem képviseltette magát, ugyanis e pártok szervezetei még nem jöttek létre.

A nemzeti bizottság tevékenységének kezdeti időszakában a demokratikus átalakulást meghatározó rendeletekkel ismertette meg a lakosságot. Elsősorban a földreformmal. És a külterületeken meg is kezdődött a földigénylők összeírása. Bot-pusztán 36, Richárd-majorban 29, Háromrózsa-pusztán 6, Ödön-majorban 35 családfő igényelt földet, általában 15 holdat.

A földreformmal gyökeres átalakulás bontakozott ki. Hatása a gazdasági, politikai szférán kívül döntő volt a birtokviszonyokra is. 1944-ben a föld nélküli családok száma: 393.

1— 5	holdas gazdaságok száma:	294	a megművelt terület	639 kh
5-25	holdas gazdaságok száma:	203	a megművelt terület	3248 kh
25-50	holdas gazdaságok száma:	21	a megművelt terület	735 kh
50-100	holdas gazdaságok száma:	1	a megművelt terület	70 kh
100-200	holdas gazdaságok száma:	1	a megművelt terület	103 kh
1000-3000	holdas gazdaságok száma:	2	a megművelt terület	4165 kh

A megművelt terület összesen: 8960 kh

„A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról” szóló kormányrendelet értelmében igénybe vették a község határában levő uradalmakat, a Székesfehérvári Káptalan és Metternich- Sándor Klementina hercegnő birtokát, összesen 4165 hold földet.

Elkobzás várt a hazaárulók, a nyilas, fasiszta vezetők, a Volksbund- tagok birtokaira. A földreform elkobzásra vonatkozó rendelkezése Etye- ken igen élesen jelentkezett. Ugyanis a zömében német nemzetiségű és német ajkú lakosság körében a „nagy német” propaganda hatására igen sokan léptek be a Volksbundba. Az 1941. évi népszámlálás adatai alapján német anyanyelvűnek vallotta magát a lakosság 78,2%-a (3153 fő), német nemzetiségűnek viszont a népesség 57,2n/o-a (2307 fő). Különösen a II. világháború éveiben gyarapodott a helyi szervezet taglétszáma. Tömegbázisát a német nemzetiségi lakosság alkotta. Törpebirtokosok — főképp szőlőművelők — és nincstelének a nagyobb darab kenyér reményében lettek a fasiszta eszmék kiszolgálói. Magatartásukat súlyosbította, hogy az SS- toborzások során többen önként a gyűlölt katonai szervezet tagjai lettek.

1945 áprilisában, amikor napirendre került a községi földigénylő bizottság megalakítása, a Volksbund- tagok névjegyzéke, következésképpen az elkobzásra ítélt birtokok száma nem volt ismert. (A helyi szervezet vezetői 1944 december elején megsemmisítették, illetve menekülésükkor el-vitték az iratokat). E problémakör megoldatlan volta előre jelezte, hogy akadályokba ütközik a föld- és házhelyigénylők összeírása, a földosztás végrehajtása.

Április 15-én megalakult a községi földigénylő bizottság, melynek elnöke Fejes Ádám református lelkész lett; az ödön-majoriakat 2, a botpusztaiakat 5, a község belterületén lakó föld- és házhelyigénylőket 22 fő képviselte. Sajátos módon nem a bizottság végezte az igénylők összeírását. Továbbra is az eljárárságot bízták meg a névjegyzék elkészítésével. Ha-marosan fellángoltak az ellentétek; április 18-án az átvett névjegyzéket felülvizsgálták. Döntöttek a Volksbund-tagok földjeinek elkobzásáról, és az igénylők sorából törölték a szervezet tagjait. Meg kell jegyezni, hogy a bizottság nem rendelkezett a Volksbund-tagok névjegyzékével. Döntésük tehát esetleges volt, ezért az elutasítottaknak, az

elkobzásra ítélt birtokok tulajdonosainak biztosították annak lehetőségét, hogy „két megbízható nem bundos és egy bundos” lakossal igazolják: nem voltak tagjai a Volksbundnak.

A bizottság ülésén kiobbant ellentétek arra készítették Fejes Ádámot, hogy lemondjon. Hivatásával összeegyeztethetetlennek tartotta az elnöki feladatok ellátását. Lemondását azonban nem fogadták el, mert személyében látták a földosztás igazságos végrehajtásának biztosítékát. Korántsem volt zavartalan a bizottság tevékenysége, s a testület több tagjának személye ellen a nemzeti bizottság elnöke tiltakozott.

Tildy István miniszteri biztos feloszlatta a községi földigénylő bizottságot azzal az indokolással, hogy összeírták a volksbundistákat és tagjai között német származásúak, politikai szempontból megbízhatatlan személyek voltak. A jegyzőkönyvek bizonyítják: az összeírást az előjáróság végezte, s azt a földigénylő bizottság felülbírálta április 18-án és 20-án tartott ülésén. A névjegyzékből töröltekre vonatkozó forrás nem maradt fenn, de az bizonyos, hogy gyakorlati intézkedéseket hoztak a földosztás megkezdésére, sőt, a betelepítés kérdésében is megfogalmazták álláspontjukat.⁹⁶

A személyi összetételében új községi földigénylő bizottság megalakítására április 24-én került sor. Elnökévé Somló Imrét (alias Farkas Béla) választották, aki megtartotta a nemzeti bizottságban betöltött elnöki tisztségét is. A korábban összeírt 561 igénylő közül 213 személy igény jogosultságát ismerték el, s 327 birtokot ítélték elkobzásra. Rendkívül dinamikus látta hozzá a földosztáshoz — gyakorlatban a földigénylő bizottság földosztó bizottsággá alakult át; — május első hetében 2271 hold földet parcelláztak, 45 mezőgazdasági cseléd 121 hold, 140 kisbirtokos 2100 hold, 24 iparos és kereskedő 43 hold, 4 tisztviselő 7 hold földet kapott. A földosztás első szakasza, melyben a községi igényjogosultakat elégítették ki, befejeződött. De felosztásra várt még 2377 hold szántó, 199 hold legelő. 130 hold rét, 25 hold kert és 297 hold szőlő. Ezen adatok felsorolása után azonban vissza kell térnünk a mezőgazdasági cselédeknek kiosztott földek problémájára. Családonként 2,7 holdat kaptak, mert gazdasági erejüket tekintve nagyobb terület művelésére nem voltak képesek.⁰⁷ Megállapításunk csak a tárgyi időszakra vonatkozik, ugyanis folyamatosan bővült — a családtagok számától függően 8—15 holdig — a részükre kiosztott terület.

A község általános gazdasági viszonyait elemzi az a helyzetjelentés, amelyet Eggenberger István, az Etyekre visszatért vezető jegyző állított össze. Április végén a lakosság lélekszáma 3527 (1944. november 1-én: 3668), a részben, illetve teljesen ellátatlanok száma 2115, s az előjáróság önerőből a közellátás gondjait nem tudta csökkenteni. Támogatásra volt szükségük: 131 q lisztre, 877 kg zsírra vagy olajra. Jelentős volt az állatállomány pusztulása. A jelentés időpontjában 61 lovat, 2 ökröt, 86 tehenet, 3 üszőt, 8 borjút, 9 anyakocát, 22 süldőt, 18 malacot, 9 szamarat, 188 szárnyas háziállatot írtak össze. Az igásállatok hiánya gátolta a mezőgazdasági munkavégzést, a rendelkezésre álló 4 traktor sem volt rendszeresen üzemképes. Ugyanakkor a talajműveléssel összefüggő problémák mellett a vetőmagellátás is gondokat okozott. 2672 hold szántó hevert parlagon, mert nem tudták felszántani, bevetni. Ősszel 1242, tavasszal 820 hold gabonát, 410 hold kukoricát, 210 hold burgonyát vetettek.⁰⁸

Eggenberger István vezető jegyző visszatéréseivel megszilárdult a jegyzői hivatal tevékenysége. Valamennyi lényeges változásra reagáltak, nem szakadtak el a néphatalmi szervek munkájától sem. Az ügyviteli és ügyrendi feladatokat a segédjegyző, 2 díjnok és 1 kisegítő látta el. Mégsem volt szilárd a közigazgatás, a képviselő-testület és az előjáróság egyes tagjaival szemben bizalmatlanok voltak a demokratikus pártok tagjai.

A közigazgatás felügyeletét a nemzeti bizottság látta el. Határozatot hoztak a testület kibővítéséről is. Tagjai közül a községben működő pártokat — MKP, SZOP, FKGP — és a szabad szakszervezetet három-három fő képviselte. Objektív okok miatt továbbra sem vettek részt a bizottság munkájában az NPP és

a PDP tagjai. A nemzeti parasztpárt helyi szervezetét az Erdélyből kisebb csoportokban érkező székely telepések már megalkotották, de csak végleges megérkezésük után nevezhették meg delegáltjaikat. Viszont a polgári demokratákról azt jegyezték meg, hogy pártszervezetük „valószínűleg nem is lesz”.

Személyi ügyekkel is foglalkozott a nemzeti bizottság; a német nemzetiségűek keresték fel a testületet, hogy igazolják magatartásukat. Erdemben nem tárgyalhatták a Volksbundosok problémáit, a szervezet tagjai részben a Székesfehérvári Népbíróság előtt feleltek tetteikért, részben a Váli járás Igazoló Bizottsága, folytatott ügyeikben vizsgálatot. Elszigetelésükre is történt kísérlet; a nemzeti bizottság az utcán és a hivatali helyiségekben megtiltotta a német nyelv használatát.¹⁰⁰

A közigazgatás újjászervezésének feladata is a nemzeti bizottság tagjaira hárult. Május 31-i ülésükön döntöttek arról, hogy a megalakítandó képviselő-testületbe 10 főt az MKP, 10 főt az SZDP, 6 főt az FKGP, 6 főt az NPP és ugyancsak 6 főt a Földmunkások Szabad Szakszervezetének tagjai közül választanak. Június 3-án került sor a képviselő-testület megalakítására, az előljárási tagjainak megválasztására. A konstruktív szellemben zajló ülésen Holczer Antal kereskedőt (SZDP) a község bírójává, Rack József kisbirtokost (MKP) törvény bírónak, Mohr Antal kisbirtokost (FKGP) pénztárnokká, Fischer Mihály kisbirtokost (FKGP) közigazgatóvá választották. A 10 előjáró között 2 kisbirtokos, 4 újbirtokos, 1 kovács,

hentes és mészáros, 1 kocsmáros, 1 vegyeskereskedő foglalt helyet. Közülük négyen a kommunista, hárman a szociáldemokrata, ketten a kis. gazdapártnak voltak tagjai, s a nemzeti parasztpártot — a fentebb említett

okok miatt — egy fő képviselte.¹⁰⁰

Etyek község képviselő-testületének tevékenységéről nem alkothattunk részletes véleményt. Nem tudjuk pontosan rekonstruálni, még az előjárás iratai alapján sem, hogy milyen ügyeket tárgyaltak, tagjai milyen aktivitással képviselték a község érdekeit. Ugyanis a képviselő-testület ülésjegyzőkönyvei megsemmisültek, csupán két jegyzőkönyvi kivonat dokumentálja tevékenységüket.

A képviselő-testület megalakulása utáni időszakban is a nemzeti bizottság bizonyult a demokratikus átalakulás hajtóerejének. Nehéz körülmények között végezte munkáját a földosztó bizottság: a május első felében megkezdett földosztás revíziójára a Fejér Megyei Földbirtokrendező Tanács utasításai alapján került sor. Szeptember végén befejeződött, a korábbi parcellázások felülvizsgálata. Az adatok jelentős változásról tanúskodnak: a földreform céljaira igénybe vett terület összesen 5965 hold, melyből 4165 hold megváltás alá tartozó, 1800 hold pedig elkobzott terület. A községi földigénylők közül 188 (korábban 213) családfő igényjogosultságát ismerték el. Összesen 1539 holdat osztottak ki közöttük, későbbi kiosztásra tartalékoltak 250 holdat.¹⁰¹

A zavartalan birtoklás feltételei tehát nem alakultak ki, és a telepések első csoportjainak megjelenésével feszültté vált a helyzet. Újabb konfliktusok alakultak ki. Nem volt kielégítő a mezőgazdasági munkavégzés sem. Lényeges változást a termelési bizottság sem tudott elérni: a nyár derekáig 919 hold kivételével megművelték a földeket, de az 1944. évihez viszonyítva is csökkent intenzitással. Júniusban is vetett még a lakosság, különösen a májustól folyamatosan érkező telepések voltak nehéz helyzetben: vetőmaggal, igaerővel nem rendelkeztek.

Támogatta az újbirtokosokat, a telepéseket, a júniusban megalakult Etyek és Vidéke Gépüzemi és Termelési Szövetkezet. Kezelésbe vette a megváltott ingatlanokhoz tartozó összes fel nem osztható gazdasági felszerelést: a traktorokat, cséplő-, vető- és magtisztító gépeket, az uradalmak gépjavító műhelyeit. A szövetkezet 7 üzemképes, 3 javítást igénylő traktorral, 1 üzemképes gőzkéivel, 6 cséplőgéppel, 4 elevátorral rendelkezett. Összesen 11 alkalmazottal — 2 hivatalnok, 2 ekevezető, 1

szénhordó, gőzekefűtő, 3 traktoros, 1 juhász — kezdte meg tevékenységét. Gondot okozott a szakemberhiány, több esetben alkalmi traktorvezetők végezték a szántást. A kezdeti nehézségek ellenére felkészültek a cséplésre, az őszi betakarításra és talajművelési munkára. Az év folyamán a szövetkezet taglétszáma elérte a 320 főt.¹⁰²

Az őszi betakarítási munkák középpontjában a szüret állott, hiszen a 850 holdas szőlőterület jó termést ígért. A hegyközség bevallása alapján 300 q borszőlőt értékesítettek, és 11 000 hektoliter mustot szüreteltek. A község gazdasági erejéhez mérten kedvezően alakult az őszi talajművelés és vetés. 1500 holdat az Etyek és Vidéke Gépüzemi és Termelési Szövetkezet, 1000 holdat pedig a község lakói szántottak fel. 2105 holdon búzát, 100 holdon rozsot, 150 holdon árpát vetettek. A háború után elpusztult állatállomány pótlása rendkívüli nehézségekbe ütközött. 1945 decemberében (zárójelben az 1942. évi adatokat közlöm) 235 szarvasmarhát (1587), 174 lovat (556), 9 szamarat és öszvért (22), 242 sertést (3022), 64 birkát (972), 32 kecskét (116) tartottak nyilván.¹⁰³

Súlyosan érintette a lakosságot a beszolgáltatási rendszer. Nagy terheket rótt a községre a mezőgazdaságot ért károk helyreállításának időszakában. November végén, amikor a készletek már minimálisra csappantak a községi képviselő-testület hosszas vita után 1,3 q köles, 10 q kukorica és 5,5 q napraforgónak megfelelő olaj és 412 tojás beszolgáltatására vállalt kötelezettséget. 392 q búza, 15 q árpa, 198 q zab, 163 q burgonya, 128 q széna, 33 q bab beszolgáltatását, a lakosság súlyos helyzetére, az ellátatlanok nagy számára való tekintettel, nem vállalta. Határozatuk indokolásában arra utaltak, hogy a kora nyári vetések termése a nagy szárazság miatt silány volt. A gyenge termés ellenére a község a korábbi beszolgáltatásait maradéktalanul teljesítette. Eleget tett a búzában kivetett adófizetési kötelezettségének. Önerőből látta el a megérkezett 162 telepese családot (735 személy), akik „semmiféle élelmiszert nem hoztak magukkal”.¹⁰⁴

A község érdekeit messzemenően figyelembe vevő határozat járási és megyei szintű fogadtatásáról nincs tudomásunk. Közvetett adatok alapján csak az bizonyítható, hogy a képviselő-testület és az előljáróság lemondott. A közigazgatás vezetése a nemzeti bizottságra hárult. Holczer Antal bírósági elöljáróság hivatalba lépéséig megtartotta tisztségét.

A képviselő-testület és az előljáróság ügyében Bogdán József, a nemzeti bizottság elnöke (időközben Somló Imre megvált tisztségétől) Vassányi József főjegyzővel vette fel a kapcsolatot, s január 6-án közölte a járás első tisztviselőjével, hogy a politikai pártok vezetőivel egyeztetette álláspontját. Vassányi nemcsak a jelentésekből tájékozódott, hanem személyesen is meggyőződött a közigazgatás helyzetéről. Rendezetlennek találta a közállapotokat, főként a megromlott közbiztonság aggasztotta.

Az előljáróság megszervezésének időpontjában — február 10-én — még nem jelent meg a községi autonómia felfüggesztésére vonatkozó rendelet, mégsem a szabályos ügyrendet — a képviselő-testület megalakítása, az előljáróság megválasztása — követték, hanem az 1945. október 18-án megjelent 9560/1945. sz. kormányrendelet utasításait vették alapul. „Az egyes vármegyékben, továbbá nagy- és kisközségekben a testületi hatóságok működésének szüneteltetése és az ezzel kapcsolatos különleges közigazgatási szabályok tárgyában” kiadott rendelet meghatározta, hogy a községi képviselő-testület hatáskörébe tartozó ügyekben a járási főjegyző intézkedik, az előljárósági tagsággal egybekötött tisztségeket (községi bírósági elöljárók), ugyancsak a járás első tisztviselője tölti be.

Gyakorlati intézkedésre február 8-án került sor, amikor a községi előljáróság kinevezését tárgyaló pártközi értekezleten a járás főjegyzője, a nemzeti bizottság elnöke és a községben működő pártok (SZDP, NPP, FKGP, MKP) vezetői vettek részt. A kinevezendő bírósági elöljáró, törvénybíró, közgyám, pénztárnok és 10 előljáró személyére tettek javaslatot, a jelöltek politikai magatartásának elbírálását a nemzeti bizottság hatáskörébe utalták.

A képviselő-testület jogkörét gyakorló Vassányi főjegyző rendkívül körültekintően látta el feladatát: a demokratikus pártok és a nemzeti bizottság egyetértésével február 10-én kinevezte Bogdán Józsefet a község .Jairájává. Willinger Józsefet törvénybíróvá, Patrovics Jánost közgyámmá, iSzalai Sándort pénztárnokká és 10 etyeki lakost elöljáróvá.¹⁰³

Közvetlenül a kitelepítés megkezdése előtt, 1946. február 14-én jelent meg a község autonómiáját felfüggesztő belügyminiszteri rendelet. A képviselő-testület tevékenységének szüneteltetése nem eredményezett válságot a közigazgatásban: a kinevezett elöljárók megkezdtek feladataik ellátását és működtek a korábban megalakult bizottságok is.

Megkezdődött a német nemzetiségű lakosok — a kor általános szóhasználata szerint — a svábok áttelepítésének előkészítése.

A kitelepítés helyi problémáinak elemzése előtt rá kell mutatnunk arra, hogy a magyar kormány a szövetséges nagyhatalmak potsdami konferenciájának határozata szellemében járt el. Anglia, Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok kormánya megegyezett abban, hogy „Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságnak, vagy egy részének Németországba történő áttelepítésére intézkedéseket kell foganatosítani.”

1945. december 29-én jelent meg a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepüléséről szóló kormányrendelet. A rendelet szerint „áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki az utolsó népszámlálási összeírás alkalmával (1941) német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt.”

Az 1941. évi népszámlálás során német anyanyelvűnek 3153, közülük német nemzetiségűnek 2307 lakos vallotta magát. Eggenberger vezető jegyző 1945. július végén részletes kimutatást készített a lakosság nemzeti megoszlásáról.¹⁰⁴ (A magyar anyanyelvű lakosság létszámának növekedése a betelepítés eredménye):

Magyar anyanyelvű 1337 fő (32%)

Német anyanyelvű, de magyar nemzetiségű 774 fő (19%)

Német anyanyelvű, német nemzetiségű, de nem volksbundos 672 fő (17%)

Német anyanyelvű, német nemzetiségű és volksbundista 1355 fő (32%)

Szembetűnő az 1941. és 1945. évi adatok közti különbség, az utóbbi statisztikát azonban az áttelepülésre kötelezettek névjegyzékének összeállításánál nem vehették figyelembe.

Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegye területére kinevezett áttelepítési miniszteri biztos irányította a svábok kitelepítését. Február 17-én utasította a község elöljáróit, hogy a járműveket foglalják le, és a jegyzői irodában 7 órától 22 óráig tartsanak ügyeletet. Középületben, lehetőleg az iskolában rendezzék be az áttelepülők gyűjtőállomását. Biztosítsák a kitelepítés idejére a helységben tartózkodó karhatalmi század, valamint közel 100 tisztviselő elhelyezését. Nagyfokú körültekintést igényelt a svábok ingó és ingatlan vagyonának összeírása. E munka elvégzésére mozgósították az elöljáróság, a működő bizottságok tagjait. Az összeírással megbízott személyek két példányban készítették el a vagyonleltárt, amelynek egyik példánya a tulajdonosnál maradt, másik példányát a Népgondozó Hivatal megyei kirendeltsége gyűjtötte egybe.

A személy- és vagyonbiztonsággal összefüggő kérdéseket a községi rendőrbiztosság vezetőjének kellett megoldania. Utasítására megalakult a polgárőrség. Tagjait a nemzeti bizottság elnöke nevezte ki. Fegyverhasználati joggal nem rendelkeztek, csupán „ütésre alkalmas eszközzel” látták el őket. Az áttelepítési miniszteri biztos rendelkezése szerint elsődleges feladatuk a borospincék védelme volt. Tehát a polgárőrséget főként a külterületeken és a szőlőhegyen alkalmazták. Rendszeres őrszolgálatukra szükség is volt, hiszen ismeretlen személyek több borospincét feltörték, közel 2000 liter bort elszállítottak. Az előjáróság a kitelepítendőek préházait zár alá vette, lepecsételtette, s a pincékulcsokat a községházán őriz-tette. Felszólította a Magyar Szőlősgazdák Szeszegyedárusági Igazgatóságát, hogy a pincékben tárolt 5000 liter adóbort szállítsa el, mert félt, hogy őrzését sem a rendőrbiztosság, sem az előjáróság nem biztosíthatja. Erélyes intézkedés történt az ingóságok védelme érdekében is: elidegenítésüket megtiltották, felhasználásukat a háztartási és a gazdasági szükségletnek megfelelően korlátozták.

Fokozta a gondokat, az ellentéteket pedig naponta újraszülte, hogy 1946. február első felében még nem volt ismert a kitelepítésre kötelezettek névjegyzéke. Ellentmondásnak tűnhet megállapításunk, ugyanis az áttelepülésre kötelezettek névjegyzékét az előjáróság volt köteles elkészíteni az 1941. évi népszámlálás egyéni adatlapjai alapján. De a község vezetői nem rendelkeztek a perdöntő dokumentációval, ezért a Magyar Központi Statisztikai Hivatal vezetőjétől kérték, bocsássa rendelkezésükre a szükséges adatokat. Azonban a statisztikai hivatal az egyéni adatlapokat „érdemi elintézés végett” már megküldte a belügyminisztériumnak. A német anyanyelvű, nemzetiségű lakosok névjegyzékének időben történő elkészítése és ismertetése bizonyos szempontból csökkentette volna a konfliktusokat.

Állandó súrlódásra került sor az előjáróság és a Népgondozó Hivatal Telepítési főosztályának etyeki körzetvezetője között. Panaszt emeltek azok a mezőgazdasági munkások is, akik 1945 tavaszán szőlőművelést vállaltak. — 1 hold szőlő megmunkálásának bére 12,5 q búza volt —, s a tulajdonos vagyonának lefoglalása esetén követelésüket azonnal nem elégítették ki. Nem nyugtatta meg őket Vassányi főjegyző sem, aki a munkabérüket követelőket a Bicskei Járásbíróság elé utalta. (A szőlőmunkások ki nem elégített követelése és a borospincék feltörése közti kapcsolatot megerősítő feljegyzést nem találtam.)

Február 28-án kezdődött meg az áttelepítés gyakorlati lebonyolítása. A községháza hirdetőablájára kifüggesztették a Németországba áttelepülni kötelesek névjegyzékét. (Az előjáróság február 17-én kapta meg a névjegyzékét.) Az áttelepítési miniszteri biztossal együtt megérkezett a Népgondozó Hivatal kirendelt személyzete, a mozgó karhatalmi zászlóalj (250 fő), a mentesítő bizottság, az orvosi bizottság és a vagonösszeíró bizottság.

A kitelepítés időtartamára rendkívüli állapot lépett életbe. A miniszteri biztos kijárási tilalmat rendelt el, a kocsmákat bezáratta, a községet csak a helyi rendőrbiztosság vagy a karhatalmi zászlóalj parancsnokának engedélyével lehetett elhagyni. Kötelezték a fegyvertartási engedéllyel rendelkezőket, hogy fegyvereiket a rendőrbiztosság vezetőjének adják át.

A március 1—től 16-ig tartó kitelepítési eljárás során a Németországba áttelepülők létszámát pontosan megállapítani nem lehet. Nem maradt fenn az áttelepülésre kötelezettek névjegyzéke, ugyancsak homály fedti a mentesítési bizottság tevékenységét is. Az egyéni mentesítési kérelmet benyújtó személyt csak abban az esetben törölték a névjegyzékből, ha házastársa az 1941. évi népszámlálás alkalmával magyar nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallotta magát. Az orvosi bizottság véleménye alapján 8 személyt véglegesen, 4 személyt pedig ideiglenesen mentesítettek az áttelepülés kötelezettsége alól.

Megnehezíti az adatok összesítését az önként áttelepülők nagy száma. Az önként áttelepülők és az áttelepülésre kötelezettek személyére és vagyonára vonatkozó jogszabályok azonosak voltak, s az esetek többségében a községi előjáróság az alábbi szövegű záradékkal (községi bizonyítvány) látta el az önként áttelepülőkkel aláíratott nyilatkozatot: A . . .nyilatkozatban megnevezettek önkéntes áttelepítése ellen észrevételünk nincsen, mert letöltetlen szabadságvesztés büntetésük vagy adóhátralékuk nincs, továbbá mert nincs olyan itthonmaradó hozzátartozójuk sem, akiknek eltartásáról gondoskodniuk kellene.” — Egyértelműen megállapítható, hogy családi, rokoni kapcsolatok motiválták az áttelepítésre nem kötelezettek kérelmét, amelyet minden esetben a miniszteri biztos vagy helyettese bíralt el. Engedélyezés esetén pedig a községi előjáróság a kitelepítendőkné névjegyzékébe vette fel adataikat.

Az áttelepítettek létszámát a községi nemzeti bizottság 1947 áprilisában kelt jelentéséből ismerjük. A Németországba áttelepült 2336 személy megközelítően azonos a német nemzetiségűek számával (az 1941. évi népszámláláskor 2307 német nemzetiségű lakosa volt a községnek.)

A német nemzetiségű lakosság kitelepítését követő időszak átmeneti nehézségei a közigazgatásban csapódtak le. Meg kellett szilárdítani a közbiztonságot, biztosítani kellett az elkobzott javak védelmét, a betelepülők elhelyezését. Súlyosbította a helyzetet, hogy a község a kitelepítés befejezése után sem nyerte vissza autonómiáját, a képviselő-testület újjászervezésére nem kerülhetett sor. Ebben az időszakban a termelési bizottság, a nemzeti bizottság és az előjáróság tagjai döntöttek és határoztak a községet érintő ügyekben. Mező- és hegyőrököt alkalmaztak a lopások és mezőrendőri kihágások megakadályozása érdekében. Működött a községi bíróság is, a büntetés megállapításánál a megszegényítés alkalmazásától sem riadtak vissza. Sőt, egyes személyektől a telepítési jog megvonását követelték.

Felgyorsult a betelepítés folyamata; az Erdélyből, Kömlőről, Török- szentmiklósról érkező családokat újabban követték Gyöngyöstarján, Kis- nána községből. A termelési bizottságra hárult az 507 telepes család ellátásával és vetőmag-szükségletének biztosításával a mezőgazdasági munkák megszervezése. Ez utóbbi rendkívüli erőfeszítéseket követelt, ugyanis a telepesek az önálló kisparaszti gazdálkodáshoz szükséges ismeretekkel nem rendelkeztek.

1946 nyarán lényegében a község betelepítése befejeződött, a népesség nagyobb mozgására sem került sor. Szükségessé vált a provizórikus intézkedések felszámolása, a stabilitás előfeltételeinek megteremtése. A község irányításáért felelős bizottságok és az előjáróság tagjai együttesen követelték az autonómia helyreállítását. Rajk László belügyminiszterhez eljuttatott határozatukban kérték, „hogy a község autonómiáját állítsa vissza, mert azok az okok, melyek a község autonómiájának szüneteltetését indokolták tették, a német lakosság kitelepítése folytán megszűntek. A község érdekében ál, hogy visszanyerje önkormányzati jogát, mert sokkal nehezebb a község igazgatása és ügyeinek vitele a nép megkérdezése nélkül”.

Reális helyzetismeretből fakadt a telekkönyvezés sürgetése is. Az előjáróság a község sajátos helyzetéből fakadó ideiglenes juttatások megszüntetését követelte: az egy gazdasági évre kiosztott földek és szőlők művelése nem volt intenzív. Elhanyagolták a talajművelést, a trágyázást, évelő takarmánynövényeket nem vetettek. Ugyanez jellemezte a házas ingatlanokat is; a lakóházak provizórikus kiosztása azt eredményezte, hogy nem végezték el a szükséges felújítási és tatarozási munkákat.

1946. augusztus 9-én jelent meg az „Etyek községben a testületi hatóságok működésének tárgyában” kiadott belügyminiszteri rendelet. Az augusztus 16-án megalakított képviselő-testület 40 rendes taggal kezdte meg tevékenységét. Két fő kivétellel valamennyien földművesek voltak. Az MKP-1, az SZDP-t

és az NPP-t egyaránt 7, az FKGP-1 13 és a Föld-munkások Szabad Szakszervezetét 6 fő képviselte a testületben.¹⁰⁹

A képviselő-testület megalakításával létrejött a közigazgatás stabilitásának előfeltétele, a testület és a községi előljárárság tagjai is elősegítették a lakosság közösséggé szerveződésének folyamatát.

Központi feladat a mezőgazdasági munkavégzés zavartalan biztosítása volt. Szakelődök hívták fel az új gazdákat figyelmét a szakszerű munkavégzésre, s az etyeki földművesszövetkezet vezetősége a talajművelést, a szántást és betakarítást segítette. Nemegyszer vetőmaggal látta el az egyéni gazdaságokat. A helyi erők összefogása ellenére a kisparaszti gazdaságok stabilizálódását objektív tényezők is késleltették. 1946-ban az aszály, 1947 júliusában orkán sújtotta a vidéket, s az elemi károk jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy közel 1000 kát. hold földet nem tudtak rendszeresen megművelni. Különösen a szőlők voltak igen elhanyagolt állapotban.

A termőterület megoszlása:

6895 kát. hold

280 kát hold

294 kát. hold

850 kát. hold

168 kát. hold

A birtokmegoszlás vizsgálata bizonyítja, hogy a törpe- és kisparaszti gazdaságok voltak a legnehezebb helyzetben. Az 5 kát. holdon aluli birtokosok száma 189, az 5—8 kát. holddal rendelkezőké pedig 150. Számukra a földművelés alapfeladatainak ellátása — köztük a talajművelés — is gondot okozott. Igásállatokkal és munkaeszközökkel alig, vagy egyáltalában nem rendelkeztek. 1947-ben 29 szarvasmarha, 36 ló volt a tulajdonukban.¹¹⁰ Jelen volt tehát egy olyan nagyszámú réteg, amely a földművelésből csak részben tudta fenntartani magát. Jelentős részük el is szakadt a befogadó községtől és a dinamikus fejlődésnek induló nehéziparban he-lyezkedett el (Budapest, Sztálinváros).

A községben működő pártok 1948 nyaráig a népi demokratikus átalakulás hajtóerőinek bizonyultak. A parasztpártok tevékenysége a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) megalakulását követően mind szűkebb területre korlátozódott. Rövid ideig a Magyar Függetlenségi Népfront Etyeki Bizottsága tömörítette a még működő NPP és FKGP tagjait. Úgy tűnt, hogy a proletárdiktatúra szövetségi politikájának letéteményese a népfront lesz, s a kezdeti optimizmust erősítette a helyi tisztségviselők megoszlása is. A testület elnökének feladatait Kovács László, az MDP községi szervezetének titkára, az alelnöki feladatokat Boklahanovics Mihály (FKGP) és Bakos Károly (NPP) látta el. Az 1949 tavaszán lebonyolított választások után a népfront fokozatosan háttérbe szorult, s a parasztpártok is beszüntették tevékenységüket.¹¹¹

A tudatosan felszított politikai ellentétek nemcsak a nemzeti parasztpártot és a független kisgazdapártot sújtották, hanem az MDP tagjait is. Koholt vádak alapján letartóztatták és elítélték Bogdán Józsefet, azt a politikai vezetőt, aki kulcsfontosságú szerepet játszott a lakosság közösséggé szervezésében, s akinek munkáját 1947-ben Kossuth-díjjal ismerték el. A jogtalanul meghurcolt ember kálváriája visszatetszést szült, a konstruktív magatartású személyek közül többen visszahúzódtak a politikai élettől.¹¹²

1950 őszén befejeződött a magyar társadalom politikai irányító rendszerének kialakítása, az egypártrendszer kiegészült a tanácsrendszerrel. Az államhatalom helyi szerve a községi tanács lett. Az 1950. október 22-én megválasztott községi tanács tagjai a helytelen politikai gyakorlat eredményeként nem az öngazgatás, a helyi hatalom letéteményesei lettek, hanem az egyre szaporodó központi rendelkezések végrehajtói. Mindez fokozottan érvényesült a községi tanács végrehajtó bizottságának munkájában. A községi végrehajtó bizottság elnökévé Bozó Józsefet, alelnökévé Szócs Istvánt, titkárává Kovács Józsefet, tagjaivá Barcza Istvánt, Závodi Ferencet, Scheirich Ferencet, Kelemen Joachimné, Juhász Istvánt és Szöllösi Imrét választották."3

A községi tanács és végrehajtó bizottság munkáját elsődlegesen a begyűjtés, az adószedés és a termelőségmozgalmak határozta meg. Konfliktust szült a kulákrendelet végrehajtása is. 1949-ben 22, 1950-ben 32, 1951-ben 19 család került kuláklistára. A kulákcsaládok számának rohamos csökkenése nem a rendelet megváltozásával s nem is a végrehajtók elnéző magatartásával függött össze, hanem azzal, hogy ezen réteg sajátos módon válaszolt. Nevezetesen azzal, hogy lemondtak bérelt földjeikről, tulajdon földjeik egy jelentős részét felajánlották az államnak, így szabadultak a rendelet kategóriáitól, a 25 kát. holdon felüli birtokoktól, földjeik 350 aranykoronát meghaladó minőségétől.

A mezőgazdaság kollektivizálása, a termelőségmozgalmak gyors kibontakozása újabb ellentéteket hozott felszínre. A felülről, adminisztratív intézkedésekkel ösztönzött mozgalmak polarizálta a paraszti társadalmat: egyéni gazdálkodók és termelőségmozgalmi tagok ellentéte osztotta meg a községet. Az egyéni gazdálkodók közül többen magatartásukkal is szembeszálltak a kollektivizálás módszereivel, a türelmetlenségre, a visszaélésekre oly módon reagáltak, hogy „megszabadultak” a földektől, s az iparban helyezkedtek el.

1948 őszén országosan megkezdődött a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Etyeken 1949 tavaszán alakult meg a „Dózsa György” termelőségmozgalmi csoport. Tagjai a telepések közül kerültek ki, s ennek ellenére a járás egyik legjobban szervezett közösségévé fejlődtek. 1952-ben a ri- chárd-pusztai „Szabad Föld” termelőségmozgalmi csoport csatlakozott a „Dózsa” kollektívájához. 1955-ben 939 kát. hold szántót, 11 kát. hold gyümölcsöst, 173 kát. hold rétet és legelőt, valamint 15 kát. hold erdőt művelt a termelőségmozgalmi tagsága. Megtorpanások és visszaesések jellemezték a mozgalmat, 1955 tavaszán újabb lendületet vett a mezőgazdaság átszervezése. Ekkor alakult meg az „Aranykalász”, a „Béke”, az „Alkotmány” és az „Úttörő” termelőségmozgalmi csoport. 1956 januárjában a megszűnt „Ezüstkalász” tszcs tagjai közül 8 család 75 kát. hold földdel a „Béke”, 7 család 59 kát. hold földdel az „Aranykalász” termelőségmozgalmi csoportba kérte felvételét. A községben működő termelőségmozgalmi munkáját segítette a gépállomás is. 25 erőgép végezte a talajművelés jelentős részét, a nyári betakarítási munkákat 13 cséplőgép biztosította. Kezdetben az egyéni gazdák bizalmatlanok voltak a gépállomás munkájára, a lassan oldódó feszültség bizonyította, hogy 1954-ben már 183 egyéni gazdaság vette igénybe a gépállomás munkáját.1'0

A művelődési viszonyok alakulása szempontjából döntő jelentőségűnek bizonyult az iskolák államosítása. 1948 augusztusában közös igazgatás alá került a római katolikus, a református (a telepések sürgetésére 1946-ben szervezték újjá), a bot-pusztai és a richárd-majori népiskola. Az Etyeki Állami Általános Iskola 1948. szeptember 1-én 11 nevelővel kezdte meg működését. 516 tanulója 11 tanulócsoporthoz tartozott el a tananyagot. A személyi és tárgyi feltételek a község anyagi erőforrásainak függvényeként javultak. 1950—1951-ben a tanterem felében még nem volt villany. Jelentős volt a tanárok személycseréje is; 1954 őszén 7 nevelőt helyeztek a községbe, a tantestület létszáma 18-ra emelkedett. Gondot okozott, hogy a 14 tanulócsoporthoz nem volt elegendő tanterem, 2 tanulócsoporthoz csak délután tudták biztosítani. 5 szakkör — rajz, zene, biológia, háztartási és repülőmodellező ■— működött az iskolában. A tankötelezettséget a szülők egy jelentős

része fegyelmezetlenül vette tudomásul, gyermekeiket a tavaszi és az őszi munkák időszakában nem járatták rendszeresen iskolába. Részben ennek lett következménye, hogy az iskola tanulmányi átlaga nem érte el, illetve alig haladta meg a középezt.11"

Az iskolán kívüli népművelés, a felnőtt lakosság oktatásának központja a kultúrotthon volt. Színjátszó- és tánccsoport is működött a községben. 1955. december 19-én megalakult az Etyeki Traktor Sportkör. Tagjainak jelentős részét a gépállomás és a borforgalmi vállalat adta, s 1956 tavaszán labdarúgó-, röplabda- és asztalitenisz-szakosztály kezdte meg tevékenységét.

Az egészségügy területén pozitív hatást gyakorolt az 1948-ban felállított szülőotthon. Kezdeti nehézségek után igen jól teljesítette feladatát, s a szülő anyák idegenkedése is feloldódott. 1955 elejéig 310 szülést vezettek le a szülőotthonban. Gyermekegyi megbetegedés nem fordult elő, csupán 2 csecsemő halt meg fejlődési rendellenesség következtében. Rom- hányi Dezső körzeti orvos vezetésével hatékonyabbá vált az anya- és csecsemővédelem. 117

1956 októberében az elkövetett jogtalanságok, törvénysértések felkorbácsolták az indulatokat. Ennek ellenére az ellenforradalmi törekvéseknek bázisa nem alakult ki a községben. Október 25-én megalakult Nemzeti Bizottság sem lett a helyi ellenforradalmi erők központja. Tagjai a községi tanács végrehajtó bizottságával együttesen vitatták meg a feladatokat: a közbiztonság, a közellátás megszervezését, valamint a mezőgazdasági munkák biztosítását. Ez utóbbi bizonyult a legégetőbb problémának, mert a termelőszövetkezetek sorra feloszlottak, illetve 1957 tavaszától a tagok jelentős része az egyéni gazdálkodás mellett döntött.118

A politikai konszolidáció kibontakozását elősegítette a Magyar Szocialista Munkáspárt községi szervezetének létrejötte, s mind erőteljesebbé vált a párt politikája iránti bizalom. Az 1956-ig elkövetett hibák, jogtalanságok felszámolása is pozitív hatást gyakorolt, a beszolgáltatás megszüntetése fellendítette a termelési kedvet. A politikai és gazdasági kibontakozás eredményei már 1957 tavaszán jelentkeztek, a néhány hónappal korábban a termelőszövetkezetek feloszlását követelők kisebbségben maradtak. Három termelőszövetkezet: a „Béke”, a „Kossuth” és az „Új Elei” kezdte meg tevékenységét. Eredményes munkájukat a termésátlagok is bizonyították.119

1958. január 1-én a termelőszövetkezetek 1030 kát. holdat műveltek, az egyéni gazdaságok száma meghaladta a háromszázat. A termelőszövetkezeti mozgalom vezetői döntő súllyal az 5 kát. holdon aluli gazdák körében végzett felvilágosító munkát tartották elsődlegesnek, ezen réteg megnyerése sikeresnek bizonyult. 94 gazda kérte felvételét a termelőszövetkezetbe. 1959 tavaszán új termelőszövetkezet, a „Búzakalász” kezdte meg működését, a „Kossuth” és a „Béke” fúziója már az erők egyesítésének felismeréséből fakadt, s létrejött az „Új Barázda” termelőszövetkezet. Az egyesítő mozgalom élén a helyi vezetők álltak. Kezdeményezésükre 1960. január 1-én létrejött a három termelőszövetkezetet egyesítő „Vörös Hajnal” Mezőgazdasági Termelőszövetkezet. A 3100 kát. holdon gazdálkodó nagyüzem önálló működésének 15 éve alatt jelentős eredményeket ért el. Fejlődése kihatott a településre, a lakosság életszínvonalának alakulására. Az 1970-es évek közepén egyre erőteljesebben jelentkező gazdasági recesszió további összevonást tett szükségessé, a községgel szorosan egybekapcsolt termelőszövetkezetet a bicskei „Egyesült” Mezőgazdasági Termelőszövetkezethez csatolták. Az összevonás pozitív hatása mellett bizonyos negatív tendenciák erősödtek fel az elmúlt években, megnőtt a lakosság belső migrációja. Napjainkban a népesség megtartása a tanácsi vezetők egyik alapvető politikai feladata.

FORRÁSOK

- 1 Fejér megye statisztikai évkönyve 1980. Székesfehérvár 1981. 374.
- 2 Ádám László: Fejér megye földrajza. Kézirat.
- 3 Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest 1978. 210.
- 4 Veszprémi Regeszták (1301—1387). Összeállította: Kumorovitz L. Bernát. Budapest 1953. 172. sz. Kristó Gyula: Csák Máté tartományúri hatalma. Budapest 1973. 12.
- 5 Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest 1897. II. k. 327.
- 6 Káldi-Nagy Gyula: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Budapest 1977. 56.
- 7 Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Acta ecclesiastica (a továbbiakban: Acta eccl.) fasc. 74. 436—437. OL Neoregistrata acta (a továbbiakban: NRA) fasc. 1019. No. 13. fasc. 971. No. 34.
- 8 Jenéi Károly: A délszláv betelepülés előzményei és folyamata Fejér megyében. In: Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője. A Dunántúl településtörténete 1. (1686—1768) Veszprém 1976. 190.
- 9 OL Conscriptioes portarum. Komárom vármegye. 13. kötet. 1072., 1094. OL Acta Paulinorum. fasc. 44. No. 1650.
- 10 OL Acta Jesuitica (a továbbiakban: Acta Jes.) fasc. 8. No. 19—20.
- 11 OL Acta Jes. Acta irregistrata. 1637.
- 12 OL Batthyány család levéltára, 1652. No. 6714.
- 13 Nagy Gyula: Adatok a vérteszaljai református egyházmegyéről. In: Magyar városok és vármegyék monográfiája. Fejér vármegye. Budapest 1937. 236—258.
- 14 OL Urbaria et conscriptiones. 103/45. 1700.
- 15 Fejér Megyei Levéltár (a továbbiakban: FML) Acta Politica. Fasc. 4. No. 110. Fasc. 6. No. 55. és 111.
- 16 OL Archívum regni Fejér vármegye 1720. évi összeírása. N. 79. FML Acta Politica. 1715. és 1720. évi összeírás.
- 17 OL Acta Jes. Fasc. 5. No. 7., 17., 38.
- 18 Uo. Fasc. 6. No. 7.
- 19 FML Fejér vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei (a továbbiakban: Közgy. jkv.) 1727. dec. 10. Ugyanakkor kaptak mentességet a csóri, ácsai, nadapi és adonyi telepések.
- 20 FML Instantiae variae. 1730.
- 21 OL Acta Jes. Acta irregistrata. Fasc. 2. 1732. és 1740.
- 22 OL Acta Jes. Fasc. 4. No. 10.
- 23 Uo. Fasc. 8. No. 36.
- 24 FML Acta politica. Fasc. 11. No. 293. Veszprémi Egyházmegye Levéltára. Canonica Visitatio. 3. kötet 205—213.

- 25 FML Közgy. jkv. 1763. V. 30. FML Fejér megye történetére vonatkozó jegyzetek. Kézirat. 159.
- 26 OL Helytartótanács Levéltára. Úrbéri tabellák. Etyek 1768.
- 27 OL Urbaria et conscripciones. 103/45. 1770.
- 28 OL Acta eccl. Fasc. 74. 766—784.
- 29 FML II. József-kori népességösszeírás (1784—1787).
- 30 FML Közgyűlési iratok. Iskolaügyi iratok gyűjteménye. 1818.
- 31 FML Közgy. jkv. 1801. No. 17.
- 32 Uo. 1804. No. 648.
- 33 FML Székesfehérvári cs. kir. Úrbéri Törvényszék iratai (a továbbiakban: Úrbéri ir.) Csatolmányok. 1838.
- 34 FML Közgy. jkv. 1831. II. 7.
- 35 FML Kolerabizottmány iratai. 1831.
- 36 FML Úrbéri ir. Csatolmányok 1836.
- 37 Uo. Etyek helység 1836. évi felmérése.
- 38 FML Fejér vármegye tisztii főügyészének iratai 1836. No. 808. és No. 913.
- 39 FML Úrbéri ir. Csatolmányok 1838—1844.
- 40 FML Fejér megye Bizottmányának iratai. 1848.
- 41 Hadtörténeti Levéltár (a továbbiakban: HL) 1848—1849- évi iratok 8/1560. sz.
- 42 Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest 1851. I. k. 312.
- 43 FML Úrbéri iratok 1856—1859.
- 12 FMTÉ 16.
- 44 Zách József: Fehér — megye (!) topographiai statisztikája. Székes — Fehérvár (!) 1863. 138—141.
- 45 Székesfehérvár. 1875. jan. 23. és márc. 31.
- 46 FML Fejér megye alispánjának iratai (a továbbiakban: Alisp. ir.) VII. 1878.
- 47 FML Községi szabályrendeletek gyűjteménye. Etyek 1888.
- 48 FML Alisp. ir. X. 1885.
- 49 Uo. VII. 1895.
- 50 FML Községi egyesületek alapszabályainak gyűjteménye. Etyek 1888 és 1894.
- 51 Fejér megyei Napló. 1896. máj. 23., 1896. aug. 1., 1896. okt. 24.
- 52 Alisp. ir. IX. 1907.
- 53 FML Etyek község iratai (a továbbiakban: Etyek ir.) Iskolaügyi iratok. 1898—1914.

- 54 FML Etyek község képviselőtestületének jegyzőkönyvei 1903—1919.
- 55 FML Fejér megye főispánjának általános iratai (a továbbiakban: Főisp. ált. ir.) V. 1916.
- 56 Uo. I. 1914.
- 57 FML Etyek ir. 1919: 1503.
- 58 FML Főisp. ált. ir. XIII. 1916.
- 59 FLM Etyeki anyakönyvi kerület iratai. Halotti anyakönyv. 1918. (Másodpéldány) Székesfehérvár és Vidéke. 46. évf. 1918. nov. 10.
- 60 FML Etyek ir. 1918: 2535 sz., 1919: 257. sz.
- 61 Uo. 1919: 192. sz.
- 62 FML Fejér megyei Direktórium iratai 1919: 1111. sz.
- 63 FML Etyek község Direktóriumának jegyzőkönyve. 1919. ápr. 10. Párttörténeti Intézet Archívuma. 603. f. 6. cs. 15. öe. 81—82. 1.
- 64 FML Etyek község Direktóriumának iratai (a továbbiakban Etyek Dir. ir.) 1919: 702. sz.
- 65 FML Fejér megyei Közellátásügyi Népbiztosság iratai. Etyek. 1919.
- 66 FML Etyek Dir. ir. 1919: 619. sz.
- 67 Uo. 1919: 915. sz.
- 68 Uo. 1919: 947. sz. Etyeki Dir. jkv. 1919. július 22.
- 69 HL Hadügyminisztérium elnöki iratai. 5. b. oszt. Etyek 1919. szept. 17.
- 70 FML Etyek ir. 1919: 1005. sz.
- 71 Uo. 1919: 1360. sz.
- 72 Uo. 1919: 1440. sz.
- 73 HL Katonapolitikai osztály iratai 1922: 50.005/74. sz.
- 74 FML Főisp. biz. ir. XIII. 1922.
- 75 Uo. Választók katasztere. 1922.
- 76 FML Alisp. eln. ir. 1921: 30. sz.
- 77 FML Etyek község képviselőtestületének jegyzőkönyve. 1927. márc. 31.
- 78 FML Főisp. biz. ir. I. Nemzetiségi ügyek. 1922.
- 79 FML Etyek község képviselőtestületének jegyzőkönyve. 1923.
- 80 FML Községi egyesületek alapszabályainak gyűjteménye. Etyek. 1926.
- 81 FML Főisp. biz. ir. I. Nemzetiségi ügyek. 1926.
- 82 Uo. I. Nemzetiségi ügyek. 1931—1932. Farkas Gábor: Politikai viszonyok Fejér megyében. Budapest 1980. 175—176.

- 83 FML Főisp. biz. ir. I. Helyzetjelentések. 1932. Főisp. ált. ir. XVII. 1932.
- 84 Uo. Főisp. biz. ir. III. 1932.
- 85 FML Etyek község képviselőtestületének jegyzőkönyve 1930—1937.
- 86 FML Főisp. ált. ir. XVII. 1934
- 87 FML Etyek község képviselőtestületének jegyzőkönyve 1933.
- 88 Uo. 1936—1939.
- 89 FML Községi egyesületek alapszabályainak gyűjteménye. Etyek 1940.
- 90 FML Etyek község képviselőtestületének jegyzőkönyve. 1942.
- 91 FML Etyek ir. 1944: 1215. sz., 1651. sz. FML Etyeki állami anyakönyvi kerület iratai. Halotti anyakönyvek. 1944. dec. 1. (Másodpéldány)
- 92 FML Etyek ir. 1945: 125. sz., 162. sz.
- 93 Uo. 1945: 189. sz.
- 94 Uo. 1945: 202. sz.
- 95 Uo. 1945: 262. sz.
- 96 FML Etyek község Földigénylő Bizottságának iratai. 1945.
- 97 FML Etyek ir. 1945: 615. sz.
- 98 FML Alisp. ált. ir. I. Helyzetjelentések. 1945.
- 99 FML Etyeki Nemzeti Bizottság iratai, (a továbbiakban Etyeki NB ir.) 1945.
- 100 FML A váli eljárás főjegyzőjének iratai (a továbbiakban: Váli főj. ir.) I. Közigazgatás megszervezése. 1945.
- 101 FML Alisp. ált. ir. I. Földreform. 1945.
- 102 FML Etyek ir. 1945: 815. sz.
- 103 Uo. 1945: 1012. sz.
- 104 Uo. 1945: 1113. sz.
- 105 Uo. 1946: 95. sz.
- 106 Balogh Sándor: Parlamenti és pártarcok Magyarországon 1945—1947. H. n. (Budapest) 1975. 147—156. Magyar Közlöny 1946. évf. 37. és 180. sz.
- 107 FML Etyek ir. 1946: 128. sz.
- 108 FML Váli főj. ir. I. Közigazgatás fokozottabb ellenőrzése. 1946. FML Etyeki NB ir. 1947.
- 109 FML Váli főj. ir. I. Közigazgatás megszervezése. 1946.
- 110 FML Alisp. ált. ir. XVII. 1947.
- 111 FML Fejér megyei Függetlenségi Népfrent iratai. Etyek. 1949.

112 FML Alisp. ált. ir. XVII. 1949.

113 FML Etyek községi Tanács Végrehajtó Bizottságának jegyzőkönyve (a továbbiakban: Etyek V.B. jkv.)
1950. október 22.

114. Uo. 1951. máj. 28.

115 FML Fejér Megyei Tanács V. B. Mezőgazdasági Osztályának iratai (a továbbiakban: Mezőg. Oszt.
ir.) 1952: 626. sz., 1953: 365. sz., 1956: 626. sz.

116 FML Etyek V.B. jkv. 1954. dec. 13.

117 Uo. 1955. jan. 26.

118 Uo. 1956. dec. 20.

119 Uo. 1957. szept. 8.